

SYSTEM ŚRODKÓW DYSCIPLINUJĄCYCH UCZESTNIKÓW POSTĘPOWANIA KARNEGO

Jacek Kosonoga

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

SYSTEM ŚRODKÓW DYSCYPLINUJĄCYCH UCZESTNIKÓW POSTĘPOWANIA KARNEGO

Jacek Kosonoga

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2014

Stan prawny na 1 czerwca 2014 r.

Recenzent

Prof. nadzw. dr hab. Maciej Rogalski

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Małgorzata Jarecka

Opracowanie redakcyjne

Anna Krzesz

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer SA, 2014

ISBN 978-83-264-3327-6

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów / 11

Wstęp / 17

Rozdział I

Charakter prawny środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego / 25

1. Pojęcie środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego / 25
2. Środki dyscyplinujące w systemie procesowych środków przymusu / 27
3. Funkcje środków dyscyplinujących / 31
4. Środki dyscyplinujące a naczelne zasady postępowania karnego / 37
5. Rodzaje i klasyfikacja środków dyscyplinujących / 45

Rozdział II

Środki dyscyplinujące w systemie prawa / 51

1. Postępowanie cywilne / 51
2. Postępowanie sądowoadministracyjne / 58
3. Postępowanie administracyjne / 59
4. Postępowanie w sprawach o wykroczenia / 63
5. Odpowiednie stosowanie przepisów kodeksu postępowania karnego w innych postępowaniach / 64
6. Znaczenie środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego w systemie prawa / 75

Rozdział III

Kształtowanie się systemu środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego / 80

Rozdział IV

Kary majątkowe / 100

1. Rodzaje i wymiar kar majątkowych / **100**
2. Kara pieniężna / **108**
 - 2.1. Podmiotowy zakres zastosowania kary pieniężnej / **108**
 - 2.2. Przesłanki nałożenia kary pieniężnej / **125**
 - 2.2.1. Nieusprawiedliwione niestawiennictwo lub wydalenie się z miejsca czynności przed jej zakończeniem / **125**
 - 2.2.2. Bezpodstawne uchylenie się od złożenia zeznań / **137**
 - 2.2.2.1. Okoliczności uzasadniające uchylenie się od zeznań / **137**
 - 2.2.2.2. Prawo do odmowy zeznań / **139**
 - 2.2.2.3. Prawo do uchylenia się od odpowiedzi na pytanie / **148**
 - 2.2.2.4. Zwolnienie od złożenia zeznania lub udzielania odpowiedzi na pytanie / **152**
 - 2.2.2.5. Termin do skorzystania przez świadka z przysługujących mu uprawnień / **157**
 - 2.2.2.6. Tajemnica obrończa, tajemnica spowiedzi oraz tajemnica zdrowia psychicznego / **161**
 - 2.2.2.7. Tajemnica zawodowa i funkcyjna / **168**
 - 2.2.2.8. Zakazy przesłuchania związane z ochroną informacji niejawnych / **175**
 - 2.2.2.9. Status świadka małoletniego / **178**
 - 2.2.2.10. Bezpodstawna odmowa zeznań a odpowiedzialność karna / **184**
 - 2.2.3. Bezpodstawne uchylenie się od wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty / **185**
 - 2.2.4. Bezpodstawne uchylenie się od obowiązku złożenia przyrzeczenia / **200**
 - 2.2.5. Niedopełnienie obowiązków poręczyciela / **207**
 - 2.2.6. Bezpodstawne uchylenie się od wydania przedmiotu / **219**
 - 2.2.7. Niedopełnienie innego obowiązku procesowego / **223**
 - 2.2.8. Bezpodstawne nieudzielenie pomocy organowi procesowemu w wyznaczonym terminie / **229**

- 2.3. Uchylenie kary pieniężnej / 233
- 2.4. Zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie ukaranego / 239
- 2.5. Kara pieniężna wobec obrońcy lub pełnomocnika / 243
- 3. Kara grzywny / 248
 - 3.1. Przesłanki nałożenia grzywny / 248
 - 3.1.1. Naruszenie powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych / 249
 - 3.1.2. Ublżenie sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym udział w sprawie / 252
 - 3.1.3. Ublżenie sądowi w formie pisemnej / 255
 - 3.2. Stan psychiczny uczestnika postępowania a stosowanie kary porządkowej / 260
 - 3.2.1. Pieniactwo / 261
 - 3.2.2. Stan nietrzeźwości i stan po użyciu środka odurzającego / 263

Rozdział V

Kary polegające na pozbawieniu wolności / 272

- 1. Rodzaje kar polegających na pozbawieniu wolności / 272
- 2. Aresztowanie / 275
 - 2.1. Uporczywość w uchylaniu się od obowiązków procesowych jako przesłanka aresztowania / 276
 - 2.2. Aresztowanie a kara pieniężna / 281
 - 2.3. Uchylenie aresztowania / 285
- 3. Kara pozbawienia wolności / 289

Rozdział VI

Obciążenie kosztami postępowania / 293

- 1. Charakter prawny zobowiązania do pokrycia dodatkowych kosztów / 293
- 2. Podmioty zobowiązane do pokrycia kosztów / 294
- 3. Zakres kosztów / 298
- 4. Postanowienie w przedmiocie obciążenia kosztami postępowania / 301
- 5. Odpowiedzialność solidarna / 302
- 6. Ustanie obowiązku pokrycia kosztów / 303

Rozdział VII

Środki dyscyplinujące stosowane wobec osób pozbawionych wolności i żołnierzy w służbie czynnej / 305

1. Środki stosowane wobec osób pozbawionych wolności / 305
 - 1.1. Kary przewidziane w przepisach o wykonywaniu kary pozbawienia wolności / 305
 - 1.1.1. Kary dyscyplinarne jako sankcje dyscyplinujące / 307
 - 1.1.2. Nagana / 317
 - 1.1.3. Pozbawienie lub zawieszenie niewykorzystanych przez skazanego nagród lub ulg / 318
 - 1.1.4. Pozbawienie korzystania z udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych / 321
 - 1.1.5. Pozbawienie możliwości otrzymania paczek żywnościowych oraz dokonywania zakupów / 322
 - 1.1.6. Udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą / 323
 - 1.1.7. Obniżenie wynagrodzenia za pracę / 324
 - 1.1.8. Umieszczenie w celi izolacyjnej / 327
 - 1.2. Kary przewidziane w przepisach o wykonywaniu tymczasowego aresztowania / 330
2. Środki stosowane wobec żołnierzy w czynnej służbie wojskowej / 333

Rozdział VIII

Reakcja organu na uchybienie procesowe jako środek dyscyplinujący / 345

1. Zawiadomienie okręgowej rady adwokackiej lub rady okręgowej izby radców prawnych / 345
2. Zawiadomienie bezpośredniego przełożonego oskarżyciela publicznego lub prowadzącego postępowanie przygotowawcze / 365
3. Żądanie wszczęcia postępowania służbowego w ramach nadzoru prokuratorskiego / 373
4. Wytknięcie oczywistej obrazy przepisów / 377
5. Podjęcie czynności nadzorczych w związku z uwzględnieniem skargi na przewlekłość / 388
6. Wystąpienie o wszczęcie postępowania w sprawie odpowiedzialności zawodowej tłumacza / 391

7. Nałożenie kary pieniężnej w związku z sygnalizacją uchybień / **393**
8. Zawiadomienie prezesa sądu o nieusprawiedliwionym niestawiennictwie ławnika / **401**

Rozdział IX

Inne środki dyscyplinujące / 403

1. Środki ingerujące w wolność osobistą oskarżonego / **403**
 - 1.1. Zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie oskarżonego / **403**
 - 1.2. Wydalenie oskarżonego z sali rozpraw / **413**
 - 1.3. Uniemożliwienie oskarżonemu wydalenia się z sądu przed zakończeniem rozprawy / **417**
2. Środki stosowane w celu zapewnienia powagi, spokoju i porządku czynności sądowych / **419**
 - 2.1. Proces sądowy jako szczególny rodzaj postępowania przed organem państwowym / **419**
 - 2.2. Upomnienie i wydalenie z sali rozpraw osoby zakłócającej przebieg czynności sądowych / **422**
 - 2.3. Środki stosowane wobec osób biorących udział w sprawie / **427**
 - 2.4. Wydalenie publiczności z sali rozpraw z powodu jej niewłaściwego zachowania się / **435**
 - 2.5. Uniemożliwienie wzięcia udziału w rozprawie osobie znajdującej się w stanie nieliczącym z powagą sądu / **438**
 - 2.6. Czas i miejsce stosowania środków służących zapewnieniu powagi, spokoju i porządku czynności sądowych / **439**
3. Środki służące dyscyplinowaniu uczestników postępowania w zakresie ustnych wystąpień / **441**
4. Środki służące wyłączeniu sugestii podczas przesłuchania / **454**
5. Zobowiązanie pokrzywdzonego do obecności na rozprawie lub jej części / **456**

Rozdział X

Postępowanie w przedmiocie stosowania środków dyscyplinujących / 458

1. Organy stosujące środki dyscyplinujące / **458**
 - 1.1. Organy sądowe / **458**

- 1.2. Organy niesądowe / **466**
- 2. Forma rozstrzygnięcia w przedmiocie środka dyscyplinującego / **467**
 - 2.1. Postanowienie / **467**
 - 2.2. Zarządzenie / **471**
 - 2.3. Inne czynności związane z decyzjami w przedmiocie środka dyscyplinującego / **473**
- 3. Zaskarżalność decyzji w przedmiocie środka dyscyplinującego / **474**
- 4. Reasumpcja decyzji o nałożeniu kary porządkowej / **493**
- 5. Zastosowanie środka dyscyplinującego a odpowiedzialność karna i dyscyplinarna / **497**
- 6. Sądowe zawiadomienie o przestępstwie / **500**

Rozdział XI

Wykonywanie środków dyscyplinujących / 511

- 1. Kary polegające na pozbawieniu wolności / **511**
- 2. Kary majątkowe / **520**
- 3. Pozostałe środki dyscyplinujące / **539**

Wnioski / **547**

Bibliografia / **573**

Orzecznictwo / **617**

Wykaz skrótów

Akty prawne

EKPC	Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)
k.c.	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121)
k.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
k.k.s.	ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 186 z późn. zm.)
k.k.w. z 1969 r.	ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 13, poz. 98 z późn. zm.)
k.k.w.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.)
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
k.p.c.	ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 101)
k.p.k. z 1928 r.	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 33, poz. 313 z późn. zm.)
k.p.k. z 1969 r.	ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 13, poz. 96 z późn. zm.)

- k.p.k.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)
- k.p.w.** ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 395 z późn. zm.)
- k.w.** ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 482 z późn. zm.)
- pr. adw.** ustawa z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze (tekst jedn.: Dz. U. z 2009 r. Nr 146, poz. 1188 z późn. zm.)
- p.u.s.p. z 1928 r.** rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 1964 r. Nr 6, poz. 40 z późn. zm.)
- p.u.s.p. z 1985 r.** ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 1994 r. Nr 7, poz. 25 z późn. zm.)
- p.u.s.p.** ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 427 z późn. zm.)
- r.b.s.** rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz. U. Nr 15, poz. 133)
- r.c.a.** rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 października 2012 r. w sprawie czynności administracyjnych związanych z wykonywaniem tymczasowego aresztowania oraz kar i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności oraz dokumentowania tych czynności (Dz. U. poz. 1153)
- r.p.s.** rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 16 sierpnia 2007 r. w sprawie szczegółowego zakresu zadań i organizacji policji sądowej (Dz. U. Nr 155, poz. 1093)
- r.u.p.j.o.p.** rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 marca 2010 r. – Regulamin urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 144)

r.u.s.p.	rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 lutego 2007 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 259)
u.d.w.	ustawa z dnia 9 października 2009 r. o dyscyplinie wojskowej (Dz. U. Nr 190, poz. 1474 z późn. zm.)
u.l.s.	ustawa z dnia 15 czerwca 2007 r. o lekarzu sądowym (Dz. U. Nr 123, z poz. 849 z późn. zm.)
u.o.i.n.	ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. Nr 182, poz. 1228)
u.p.	ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (tekst jedn.: Dz. U. z 2011 r. Nr 270, poz. 1599 z późn. zm.)
u.p.n.	ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 382)
u.p.o.o.	ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 461 z późn. zm.)
u.r.p.	ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2010 r. Nr 10, poz. 65 z późn. zm.)
u.s.n.p.s.	ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki (Dz. U. Nr 179, poz. 1843 z późn. zm.)
u.s.w.ż.z.	ustawa z dnia 11 września 2003 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2010 r. Nr 90, poz. 593 z późn. zm.)
u.ś.p.b.	ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz. U. poz. 628 z późn. zm.)
u.z.t.p.	ustawa z dnia 25 listopada 2004 r. o zawodzie tłumacza przysięgłego (Dz. U. Nr 273, poz. 2702 z późn. zm.)

ustawa o Policji	ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (tekst jedn.: Dz. U. z 2011 Nr 287, poz. 1687 z późn. zm.)
ustawa o SG	ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (tekst jedn.: Dz. U. z 2011 r. Nr 116, poz. 675 z późn. zm.)
ustawa o SN	ustawa z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 499 z późn. zm.)

Periodyki

AUWr PPIA	Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji
Biul. PG	Biuletyn Prokuratury Generalnej
Biul. SA w Katowicach	Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Katowicach i Sądów Okręgowych
CPKiNP	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz. U.	Dziennik Ustaw
Dz. Urz.	Dziennik Urzędowy
EP	Edukacja Prawnicza
FP	Forum Prawnicze
Głos Sąd.	Głos Sądownictwa
GS	Gazeta Sądowa
GSP	Gdańskie Studia Prawnicze
KZS	Krakowskie Zeszyty Sądowe
Mon. Praw.	Monitor Prawniczy
NP	Nowe Prawo
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN Prok. i Pr.	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Sądów Apelacyjnych, Naczelnego Sądu Administracyjnego i Trybunału Konstytucyjnego, dodatek do Prokuratury i Prawa
OSNK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna

OSNKW	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNSD	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Sądu Dyscyplinarnego
OSNwSK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
PES	Problemy Egzekucji Sądowej
PiP	Państwo i Prawo
PiŻ	Prawo i Życie
PnD	Paragraf na Drodze
PPiK	Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny
PPK	Problemy Prawa Karnego
Prob. Krym.	Problemy Kryminalistyki
Prob. Praw.	Problemy Praworządności
Prok. i Pr.	Prokuratura i Prawo
Prz. Pol.	Przegląd Policyjny
Prz. Sejm.	Przegląd Sejmowy
PS	Przegląd Sądowy
PWP	Przegląd Więziennictwa Polskiego
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SI	Studia Iuridica
SKKiP	Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne
Służba MO	Służba Milicji Obywatelskiej
SP	Studia Prawnicze
WPP	Wojskowy Przegląd Prawniczy
ZNASW	Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych

ZNIBPS	Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZNUJ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUŁ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego
ZNURz	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego
ZNWSZiP	Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa w Warszawie

Organy orzekające

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SO	Sąd Okręgowy
TK	Trybunał Konstytucyjny

Wstęp

Proces karny jest bez wątpienia zjawiskiem złożonym i dynamicznym. Stanowi swoistą kompilację wielu czynności procesowych wzajemnie ze sobą powiązanych i uwarunkowanych, a ukierunkowanych na osiągnięcie końcowego efektu, jakim jest orzeczenie w przedmiocie odpowiedzialności karnej sprawcy za zarzucany mu czyn. W założeniu powinna to być ściśle uporządkowana sekwencja zachowań podejmowanych metodycznie, terminowo i sprawnie, z sumiennym podejściem uczestników postępowania do ciążących na nich obowiązków oraz respektem i należytym szacunkiem wobec organów procesowych. Jest to jednak założenie wzorcowe, nie zawsze odpowiadające realiom praktyki. Niestety, zachowania obstrukcyjne, ignorowanie wezwań, bezpodstawne uchylanie się od obowiązków, a nawet zakłócanie przebiegu czynności procesowych stanowią stały element rzeczywistości wymiaru sprawiedliwości karnej.

Jest w związku z tym rzeczą zrozumiałą, że organy procesowe muszą być wyposażone w odpowiednie środki prawne, najczęściej o cechach przymusu procesowego, pozwalające na reakcję na tego typu zachowania. Pomimo upływu lat nadal aktualne pozostaje twierdzenie, że aby osiągnąć główny cel procesu karnego, jakim jest leżące w interesie wymiaru sprawiedliwości wyświeetlenie rzeczywistego stanu rzeczy, organom procesowym musi przysługiwać prawo zastosowania przymusu wszędzie tam, gdzie okazuje się taka potrzeba¹. Pogląd ten – choć z powodzeniem może mieć znaczenie ogólnosystemowe – jest szczególnie istotny i symptomatyczny z perspektywy prowadzenia sprawy karnej. Postępowanie karne w porównaniu z innymi procedurami charakteryzuje się największymi rygorami w zakresie przymusu państwowego, co jest zrozumiałe chociażby z tego powodu,

¹ S. Glaser, *Polski proces karny w zarysie*, Kraków 1934, s. 215.

że to właśnie w jego toku orzeka się w kwestii najbardziej niepożądanych społecznie zachowań, zagrożonych najbardziej dolegliwymi sankcjami – z pozbawieniem wolności włącznie. Proces, prowadzony w przedmiocie odpowiedzialności za takie czyny, musi więc przewidywać szczególne środki mogące zabezpieczyć osiągnięcie jego celów.

Pośród wielu instytucji, które ustawodawca podporządkował powyższemu założeniu, szczególnego znaczenia nabierają środki dyscyplinujące uczestników postępowania. Nie tylko stanowią one jedną z podstawowych zmiennych wpływających na sprawność i szybkość procesu karnego, ale jednocześnie są gwarantem zachowania należytej atmosfery i powagi czynności urzędowych, prowadzonych w sprawach o szczególnym znaczeniu prawnym i społecznym. W szerszym ujęciu systemowym środki dyscyplinujące umożliwiają również stosowną reakcję organu na rażące naruszenie prawa przez profesjonalnych uczestników postępowania, kształtując w ten sposób właściwe standardy wykonywania czynności służbowych oraz reprezentacji procesowej w sprawach karnych.

Poza walorem praktycznym tytułowe zagadnienie skłania do rozważań także na płaszczyźnie czysto teoretycznej. Środki dyscyplinujące, pomimo ich zasadniczo doraźnego i z założenia nierepresyjnego charakteru, w sposób istotny ingerują bowiem w sferę praw i wolności obywatelskich. Powstaje w związku z tym problem odpowiedniego zakresu uprawnień procesowych osób dyscyplinowanych. Zastanawia także, czy przymus państwowy jest w każdym przypadku zasadny i adekwatny do celów, które zamierza osiągnąć ustawodawca. Można również zadać pytanie, na ile ostatnie przemodelowanie procesu karnego w kierunku zwiększenia jego kontradiktoryjności wpływa na potrzebę zmian w obrębie środków dyscyplinujących, zwłaszcza w kontekście uprawnień przewodniczącego składu czy też dyscyplinowania ustnych wystąpień przed sądem.

Niezależnie od powyższego o wyborze tytułowego zagadnienia zdecydowały również wyniki kwerendy bibliograficznej. Kwestia środków dyscyplinujących jest podejmowana w literaturze przedmiotu zupełnie sporadycznie i najczęściej fragmentarycznie, przy okazji omawiania środków przymusu, przebiegu rozprawy czy też kwestii ustrojowych. Zauważalna jest wręcz dysproporcja pomiędzy wagą problematyki a dorobkiem doktryny. Niedostatek aktywności badawczej w obrębie tytułowego zagadnienia wynikać może z tego, iż środki dyscyplinujące nie tworzą wyodrębnionego normatywnie

zbioru, lecz występują w wielu przepisach ustawy procesowej, a także funkcjonują w regulacjach pozakodeksowych. Nie zmienia to jednak faktu, że w literaturze brak kompleksowego opracowania na ten temat.

Problematyka środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego jest zatem atrakcyjnym pod względem teoretycznym obszarem dociekań naukowych, zagadnieniem ważnym dla praktyki organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, a przy tym wątkiem rzadko podejmowanym w nauce procesu karnego. Taki stan rzeczy jednoznacznie przesądza o potrzebie eksploracji naukowej tego zagadnienia.

Niniejsza praca stanowi próbę kompleksowej analizy systemu środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego. Generalnym założeniem jest ich zaprezentowanie na szerokim tle: normatywnym, dogmatycznym, historycznym i pragmatycznym, a także ocena istniejącego modelu normatywnego oraz przedstawienie propozycji rozwiązania najistotniejszych problemów interpretacyjnych w tym zakresie. Wszechstronna analiza tytułowego zagadnienia ma również umożliwić teoretyczne i całościowe usystematyzowanie wszystkich kwestii związanych z omawianą grupą środków. Spośród wielu wątków problemowych, które już teraz można zasygnalizować, na plan pierwszy wysuwają się pytania: jakie są podstawowe kryteria uznania danego rozwiązania prawnego za środek dyscyplinujący; czy środki dyscyplinujące uczestników postępowania karnego tworzą spójny i logiczny system; jakim kategoryzacji podlegają; jakie zależności zachodzą pomiędzy poszczególnymi środkami i jakie funkcje są przez nie realizowane. Już na wstępie sformułować można przy tym tezę, iż środki dyscyplinujące spełniają bardzo istotną rolę w zapewnieniu sprawności postępowania karnego, jednakże ich uregulowanie w różnych aktach prawnych powoduje, że przesłanki stosowania tych środków oraz gwarancje przysługujące osobom dyscyplinowanym są niespójne i w związku z tym niezbędne jest ich ujednolicenie.

W opracowaniu posłużono się przede wszystkim metodą analizy dogmatycznej, uwzględniając głównie takie jej elementy, jak: opis i systematyzacja norm prawnych, wykładnia prawa, ustalanie i definiowanie pojęć, analiza praktyki stosowania prawa oraz jego doskonalenie².

² J. Wróblewski, *Wybrane zagadnienia metodologiczne dogmatyki prawa* (w: J. Wróblewski (red.), *Zagadnienia metodologiczne prawoznawstwa*, materiały z sesji naukowej, Łódź 27–28 marca 1980 r., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 124.

To właśnie na te grupy zagadnień, chociaż w różnym stopniu, położono główny nacisk w pracy. Opracowanie ma z założenia charakter teoretyczny i nie zawiera badań empirycznych, w szerokim jednak zakresie uwzględniono w nim orzecznictwo sądów powszechnych, jak również Sądu Najwyższego. W ograniczonym zakresie posłużono się także analizą historycznoprawną, uwzględniając główne kierunki zmian normatywnych i podstawowe tendencje legislacyjne.

W sposób zamierzony zrezygnowano natomiast z metody prawnoporównawczej. Z założenia bowiem przedmiotem opracowania jest analiza rodzimych rozwiązań prawnych. Przeprowadzenie badań prawnoporównawczych odpowiadających metodologicznym wymagom badań nad prawem zagranicznym wymagałoby natomiast dokonania wszechstronnej, wielopłaszczyznowej analizy nieograniczającej się jedynie do ustawodawstwa i orzecznictwa³. Konieczne byłoby także uwzględnienie możliwie największej liczby obcych systemów prawnych⁴, jak również badanie kwestii stosowania analizowanych instytucji⁵. To z kolei przesunęłoby ciężar rozważań na analizę komparatystyczną i spowodowało nadmierne rozbudowanie pracy. Co więcej, odrębności niektórych systemów prawnych, zwłaszcza tych z obszaru *common law*, ze szczególną pozycją sądów i wręcz onnipotentną władzą sędziów, są na tyle istotne, że ich porównywanie do rozwiązań polskich byłoby nieadekwatne.

Praca została podzielona na 11 rozdziałów merytorycznych, a jej struktura jest wynikiem przyjętego toku rozważań. Początkowo poruszono kwestie ogólne i wprowadzające, związane z charakterem prawnym środków dyscyplinujących (rozdział I). Poza wyjaśnieniem przyjętych założeń terminologicznych odniesiono się także do relacji zachodzących pomiędzy poszczególnymi środkami a naczelnymi zasadami procesowymi. Omówiono przy tym funkcje środków dyscyplinujących oraz zaprezentowano przyjętą w toku dalszych rozważań ich klasyfikację rodzajową. Odrębne rozważania poświęcono ogólnosystemowemu ujęciu zagadnienia dyscyplinowania uczestników poszczególnych postępowań (rozdział II).

³ J. Jakubowski, *Z problematyki metodologicznej badań prawnoporównawczych*, PiP 1963, z. 7, s. 7.

⁴ R.A. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Kraków–Lublin 1997, s. 174.

⁵ M. Rybicki, *Badania prawnoporównawcze. Ich znaczenie dla rozwoju nauk prawnych i dla praktyki* (w:) A. Łopatka, *Metody badania prawa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 37.

Dla pełniejszego przedstawienia tytułowego zagadnienia konieczne było prześledzenie procesu kształtowania się systemu środków dyscyplinujących (rozdział III). Punkt wyjścia w tym przypadku stanowiła analiza ustawodawstwa państw zaborczych, a współczesne konstrukcje normatywne przedstawiono na tle przepisów kodeksu postępowania karnego z 1928 r. i 1969 r. oraz ustaw ustrojowych z 1930 r.⁶ i 1985 r.⁷ Wykazano przy tym charakterystyczne kierunki zmian legislacyjnych i ustosunkowano się do motywów ustawodawczych. Poza ujęciem retrospektywnym konieczne okazało się także perspektywne sięgnięcie do już uchwalonej, ale jeszcze nieobowiązującej ustawy z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw⁸.

Rozdziały IV–VIII poświęcone zostały poszczególnym środkom dyscyplinującym, a za kryterium klasyfikacyjne przyjęto ich rodzajową specyfikę. W pierwszej kolejności odniesiono się do kar finansowych, tj. kary pieniężnej (art. 285 § 1 k.p.k.) oraz kary grzywny, o jakiej mowa w art. 49 § 1 p.u.s.p. Zasadniczy ciężar wyводу w tej części pracy położony został na poszczególne przesłanki zastosowania sankcji finansowych, co w odniesieniu do kary pieniężnej wymagało przeanalizowania takich okoliczności procesowych, jak: nieusprawiedliwione niestawienie lub wydalenie się z miejsca czynności przed jej zakończeniem; bezpodstawne uchylenie się od wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty; bezpodstawne uchylenie się od obowiązku złożenia przyrzeczenia; niedopełnienie obowiązków poręczyciela; bezpodstawne uchylenie się od wydania przedmiotu; niedopełnienie innego obowiązku procesowego, jak również bezpodstawne nieudzielenie pomocy organowi procesowemu w wyznaczonym terminie.

Wątkiem, który z powodzeniem mógłby stanowić podstawę odrębnego opracowania, była problematyka bezpodstawnego uchylenia się od złożenia zeznań. Wiązało się to z koniecznością wskazania wszelkich okoliczności dopuszczających odstępianie od realizacji tego obowiązku procesowego, w tym m.in.: prawa do odmowy ze-

⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 1964 r. Nr 6, poz. 40 z późn. zm.).

⁷ Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 1994 r. Nr 7, poz. 25 z późn. zm.).

⁸ Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1247).

znań, prawa do uchylenia się od odpowiedzi na pytanie, a także kwestii zwolnienia od obowiązku złożenia zeznania lub udzielenia odpowiedzi na pytanie. Konieczne było również odniesienie się do zakazów dowodowych związanych z tajemnicami: obrończą, spowiedzi, zdrowia psychicznego, zawodową, funkcyjną oraz wynikającą z ochrony informacji niejawnych. Na kanwie tych rozważań poruszono także trzy zagadnienia szczególne dotyczące dyscyplinowania świadków małoletnich oraz obrońców i pełnomocników, a także wpływu bezpodstawnej odmowy zeznań na odpowiedzialność karną. Kwestia nakładania kary pieniężnej pozostaje także w ścisłym związku – z omówionym odrębnie – zatrzymaniem i przymusowym doprowadzeniem ukaranego.

W rozdziale IV podjęto również problematykę kary grzywny odnosząc się przede wszystkim do przesłanek jej nałożenia w postaci naruszenia powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych oraz ubliżenia sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym udział w sprawie. W tym ostatnim aspekcie zwrócono uwagę na możliwość ubliżenia sądowi w formie pisemnej. Przeanalizowano również zagadnienie wpływu stanu psychicznego uczestnika postępowania na zastosowanie kary porządkowej, rozpatrując w szczególności dwa zasadnicze problemy, tj. tzw. pieniactwa procesowego oraz udziału w procesie w stanie nietrzeźwości lub po użyciu środka odurzającego.

Wprawdzie charakter finansowy mają również inne środki o cechach dyscyplinujących, w tym nałożenie kary na dziekana właściwej rady (art. 20 § 1a k.p.k.) oraz kierownika organu zobowiązanego do złożenia wyjaśnień (art. 19 § 3 k.p.k.), lecz ze względów metodycznych omówiono je w rozdziale dotyczącym reakcji organu procesowego na uchybienia procesowe.

Rozdział V opracowania poświęcony został karom polegającym na pozbawieniu wolności, czyli karze aresztowania do 30 dni (art. 287 § 3 k.p.k.) oraz karze pozbawienia wolności do 14 dni. Aby nie wprowadzać w tym miejscu zbędnej redukcji wyводу, nie powtarzano poszczególnych okoliczności składających się na podstawę zastosowania kar izolacyjnych, bowiem stanowią one w istocie przesłanki zastosowania kar finansowych. Stąd też – w odniesieniu do kary aresztowania – skupiono się głównie na uporczywości w uchylaniu się od obowiązków procesowych, akcesoryjności kary pieniężnej oraz przesłankach uchylenia tej sankcji – w odniesieniu zaś do kary z art. 49 § 1 p.u.s.p. – na stosowaniu jej na zasadzie *ultima ratio*.

W rozdziale VI omówiono środek dyscyplinujący w postaci zobowiązania do pokrycia dodatkowych kosztów, charakteryzując kolejno: podmioty zobowiązane do pokrycia kosztów, zakres kosztów, kwestie odpowiedzialności solidarnej oraz przesłanki ustania obowiązku.

Rozdział VII poświęcony został środkom dyscyplinującym stosowanym wobec osób pozbawionych wolności i żołnierzy w czynnej służbie wojskowej. Wymagało to przeanalizowania katalogu kar dyscyplinarnych orzekanych względem skazanych na karę pozbawienia wolności oraz tymczasowo aresztowanych. Z kolei odrębności służby wojskowej wiązały się z potrzebą omówienia środków wskazanych w ustawie o dyscyplinie wojskowej oraz szczegółowych rozwiązań kodeksowych dotyczących żołnierzy. W obu przypadkach interesującym wątkiem była wzajemna zależność przepisów zawartych w ustawie – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz kodeksie postępowania karnego i regulacji kodeksu karnego wykonawczego, jak również ustawy o dyscyplinie wojskowej.

Rozdział VIII dotyczy specyficznej grupy środków stanowiących rodzaj reakcji organu procesowego na stwierdzone w toku postępowania uchybienia procesowe. Środki te mają najczęściej postać stosownej sygnalizacji polegającej bądź to na zawiadomieniu odpowiednich organów, bądź też wytknięciu obrazy przepisów czy też złożeniu określonego wniosku. W ramach tego katalogu omówiono w kolejności: zawiadomienie okręgowej rady adwokackiej lub rady okręgowej izby radców prawnych; zawiadomienie bezpośredniego przełożonego oskarżyciela publicznego lub prowadzącego postępowanie przygotowawcze; wszczęcie postępowania służbowego w ramach nadzoru prokuratorskiego; wytknięcie oczywistej obrazy przepisów; podjęcie czynności nadzorczych w związku z uwzględnieniem skargi na przewlekłość; wystąpienie o wszczęcie postępowania w sprawie odpowiedzialności zawodowej tłumacza; sygnalizację uchybień w działalności instytucji państwowej, samorządowej i społecznej oraz zawiadomienie prezesa sądu o nieusprawiedliwionym niestawiennictwie ławnika.

W rozdziale IX zgrupowano wszystkie środki, które nie klasyfikowały się do wcześniejszych kategorii rodzajowych. Omówiono w nim kwestię ingerencji w sferę wolności osobistej oskarżonego związaną z przymusowym doprowadzeniem; wydaleniem z sali rozpraw oraz uniemożliwieniem wydalenia się z sądu przed zakończeniem rozprawy. Poruszono również złożoną problematykę środków stosowanych w celu zapewnienia spokoju i porządku czynności sądowych. Wiązało

się to z koniecznością zestawienia i omówienia takich instrumentów prawnych, jak: upomnienie i wydalenie z sali rozpraw osoby zakłócającej przebieg czynności sądowych; wydalenie z sali rozpraw osoby biorącej udział w sprawie; wydalenie z sali rozpraw publiczności z powodu jej niewłaściwego zachowania się oraz uniemożliwienie wzięcia udziału w rozprawie osobie znajdującej się w stanie nielicującym z powagą sądu. Odrębne rozważania poświęcono dyscyplinowaniu uczestników postępowania w zakresie ustnych wystąpień, środkiem wyłączającym sugestię podczas przesłuchania, jak również zobowiązaniu pokrzywdzonego do obecności na rozprawie lub jej części.

Prezentacja tytułowego zagadnienia byłaby niepełna, gdyby nie odnieść się zarówno do problematyki postępowania w przedmiocie stosowania środków dyscyplinujących, jak i kwestii dotyczących ich wykonywania. W tym pierwszym aspekcie (rozdział X) zwrócono uwagę przede wszystkim na organy stosujące środki dyscyplinujące, formę rozstrzygnięcia w przedmiocie środka dyscyplinującego oraz problematykę zaskarżalności i reasumpcji decyzji o zastosowaniu środka. Przeanalizowano również zagadnienie swoistego zbiegu odpowiedzialności, w sytuacji gdy zachowanie uczestnika postępowania wyczerpuje jednocześnie znamiona przestępstwa lub deliktu dyscyplinarnego, odnosząc się przy okazji do kwestii prawnego obowiązku denuncjacji.

W rozdziale XI poruszona została problematyka wykonywania poszczególnych środków dyscyplinujących, ze szczególnym uwzględnieniem kar finansowych, kar polegających na pozbawieniu wolności oraz obowiązków policji sądowej.

Rozdział I

Charakter prawny środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego

1. Pojęcie środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego

Zwrot „system środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego” nie ma charakteru normatywnego, lecz umowy i z tego względu wymaga zdefiniowania. Kluczowe znaczenie ma w tym przypadku słowo „dyscyplina”. Z etymologicznego punktu widzenia wywodzi się ono z łacińskiego *disciplina* (od *discipulus* – uczeń), co oznaczało sposób traktowania uczniów, wychowywania ich w karności⁹. Semantycznie zaś dyscyplina to m.in. podporządkowanie się przepisom regulującym stosunki wewnątrz danej zbiorowości, organizacji, grupy społecznej, a także karność, rygor, ustalony porządek¹⁰. To właśnie te znaczenia odpowiadają przyjętej w opracowaniu koncepcji terminologicznej. Chodzi zatem o podporządkowanie się woli organów procesowych rozumiane jako: bycie zależnym od kogoś, od czegoś, poddanie się czyjejś władzy¹¹ oraz karność, czyli przestrzeganie przepisów, dyscypliny; rygor; posłu-

⁹ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1988, s. 166.

¹⁰ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 2003, s. 745; E. Sobol (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 166; zob. również J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1900, s. 622; S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I, Lwów 1854, s. 585.

¹¹ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik...*, t. III, s. 567–568; E. Sobol (red.), *Uniwersalny słownik...*, s. 690; zob. również J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik...*, t. IV, s. 402.

szeństwo¹². Dyscyplina ma służyć zatem, aby uczestnik postępowania wykonywał wolę organu procesowego i wywiązywał się z ciążących na nim obowiązków.

Termin „dyscyplina” można ujmować zarówno w aspekcie przedmiotowym, jak i podmiotowym. W tym pierwszym kontekście dyscyplina jest synonimem porządku, określonego systemu reguł zachowania ustalonego według pewnego programu, w którym role poszczególnych osób lub organów są określone i wzajemnie uwarunkowane. Funkcję programową spełnia w tym przypadku kodeks postępowania karnego określający nie tylko schematy poszczególnych czynności, ich chronologię i wymaganą formę, ale również prawa i obowiązki uczestników procesu oraz uprawnienia dyscyplinujące organów procesowych. W znaczeniu podmiotowym dyscyplina to określona postawa wyrażająca gotowość poddania się porządkowi organizacyjnemu, karność i rygor wynikający z wewnętrznego przekonania i akceptacji określonego systemu wartości¹³. Na tytułowe zagadnienie składają się oba konteksty znaczeniowe, ze szczególnym jednak uwzględnieniem aspektów podmiotowych. Nie chodzi jednakże o walory wychowawcze poszczególnych środków, ale przede wszystkim o wywieranie presji czy wręcz stosowanie represji w celu ukształtowania takiej postawy uczestnika postępowania, aby odpowiadała ona wymogom dyscypliny w znaczeniu przedmiotowym.

Dyscyplinowania nie można ograniczać jedynie do bieżącego toku procesu. Musi być ono rozumiane szerzej. W rachubę wchodzi bowiem takie reakcje organów na różnego rodzaju uchybienia procesowe, które powodują uruchomienie określonych postępowań dyscyplinujących usytuowanych poza trwającym procesem karnym (np. dyscyplinarnych). Działania dyscyplinujące sprowadzać się będą w tym przypadku do wytknięcia danego uchybienia lub stosownego wystąpienia do właściwych organów pozaprocesowych.

Z uwagi na nienormatywny charakter uściślenia wymaga także pierwszy i drugi człon wyeksponowanego na wstępie zwrotu. Przedmiotem analizy jest system środków dyscyplinujących, co z jednej strony oznacza układ powiązanych ze sobą elementów, mający określoną

¹² S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik...*, t. II, s. 621; E. Sobol (red.), *Uniwersalny słownik...*, s. 310; zob. również J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik...*, t. II, s. 275, S.B. Linde, *Słownik...*, t. II, s. 323.

¹³ Por. W. Masewicz, *Środki dyscyplinujące pracownika*, Warszawa 1981, s. 10 i n.

budowę i stanowiący uporządkowaną całość¹⁴, z drugiej natomiast coś, co umożliwia lub ułatwia jakieś działanie, realizację jakichś zadań¹⁵. Chodzi zatem o instrumentalne rozumienie środków dyscyplinujących jako narzędzi służących ukształtowaniu zachowania uczestnika postępowania w pożądanym, z punktu widzenia celów procesu karnego, kierunku. Są to najczęściej określone czynności procesowe, w tym głównie decyzje w postaci postanowień lub zarządzeń.

Najmniej problematyczne jest ustalenie znaczenia pojęcia „uczestnicy postępowania karnego”, którego rozumienie w doktrynie nie narzuca większych problemów. Termin ten zazwyczaj ujmuje się szeroko jako kategorię zbiorczą, obejmującą każdą osobę, która spełnia w procesie funkcję wyznaczoną jej przez prawo procesowe. Są to osoby, które przeprowadzają czynności procesowe lub w nich uczestniczą. Uczestnikami procesu są m.in.: organy procesowe, strony procesowe i ich reprezentanci, rzecznicy interesu społecznego, osobowe źródła dowodowe, a także pomocnicy organu procesowego. Każdy z tych uczestników pełni określoną przepisami funkcję wyznaczającą jej miejsce w układzie stosunków zawiązujących się w procesie¹⁶.

Mając powyższe na uwadze, można przyjąć, że środkami dyscyplinującymi są takie czynności procesowe, podejmowane najczęściej w formie określonych decyzji procesowych, które służą podporządkowaniu się uczestników postępowania woli organów procesowych albo stanowią reakcję na naruszenie ciążących na nich obowiązków procesowych.

2. Środki dyscyplinujące w systemie procesowych środków przymusu

Już *prima facie*, bez wnikania w głębszą analizę poszczególnych środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego, zauważalny jest ich związek z szeroko rozumianym przymusem proce-

¹⁴ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik...*, t. IV, s. 619.

¹⁵ Tamże, s. 730.

¹⁶ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013, s. 151; zob. również S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, s. 281 i n.; M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 34 i n.

sowym. Dyscyplinowanie za każdym razem w mniejszym lub większym stopniu wiąże się bowiem z zastosowaniem pewnego *quantum* dolegliwości. Powstaje w związku z tym pytanie o charakter prawny środków dyscyplinujących, a w szczególności zastanawia, czy można je zaliczyć do środków przymusu.

Jest to o tyle wątpliwe, że rodzajowe podobieństwo do tych ostatnich nie pokrywa się z systematyką kodeksową. *Argumentum a rubrica* do środków przymusu procesowego wprost zaliczyć da się jedynie kary porządkowe (art. 285–290 k.p.k.), uregulowane w rozdziale 31 k.p.k., który z kolei zawiera się w dziale VI k.p.k. Co więcej, niektóre środki dyscyplinujące uczestników postępowania karnego w ogóle nie są regulowane w ustawie procesowej.

Uznanie danego środka za środek przymusu¹⁷ nie opiera się jednak wyłącznie na przesłance systemowego usytuowania. Innym, bardziej adekwatnym kryterium jest ocena jego istoty i charakteru prawnego. W doktrynie, eksponując podstawowe cechy środków przymusu, zwraca się uwagę, że: 1) warunkują one osiągnięcie celów wymiaru sprawiedliwości; 2) są skutkiem prawnym niewypełnienia obowiązków procesowych; 3) zawierają element bezpośredniego przymusu ze strony władzy państwowej; 4) przesłanką ich stosowania jest w zasadzie *sui generis* wina osoby, w stosunku do której są stosowane¹⁸. Wśród reguł, jakie powinny być przestrzegane w przypadku stosowania środków przymusu, wymienia się: regułę wyłączności ustawowej podstawy, regułę stosowania środków w sytuacjach koniecznych, regułę minimalizacji dolegliwości oraz zakaz naruszania czci i zakaz poniżającego traktowania podczas wykonywania przymusu¹⁹.

Przyjmując powyższe kryteria za podstawowe wyznaczniki środków przymusu, nie powinno budzić wątpliwości, że w tej grupie mieszczą się także środki dyscyplinujące uczestników postępowania karne-

¹⁷ Pominęto w tym miejscu poglądy doktryny na temat kasyfikacji środków przymusu procesowego. Szerzej na ten temat zob. np. P. Hofmański, *Nowe oblicze środków przymusu w procesie karnym*, Białostockie Studia Prawnicze 1992, nr 1, s. 161; M. Cieślak, *Środki przymusu na tle systemu bodźców prawnych w procesie karnym*, ZNUJ 1960, z. 7, s. 89 i n.; K. Marszał, *Przegląd środków przymusu i ich funkcji w polskim procesie karnym* (w:) K. Marszał, K. Amelung (red.), *Stosowanie środków przymusu w procesie karnym*, Katowice 1990, s. 50 i n.; zob. również J. Kosonoga, *Dozór Policji jako środek zapobiegawczy w polskim procesie karnym*, Warszawa 2008, s. 33 i n.

¹⁸ M. Cieślak, *Środki przymusu...*, s. 89 i n.

¹⁹ W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. II, Bydgoszcz 2001, s. 160–161.

go. Nie tylko zapewniają one prawidłowy tok czynności procesowych i mają ustawową podstawę, ale również zazwyczaj są stosowane za zawnione niewywiązanie się z ciążących na danym uczestniku obowiązków procesowych i niosą ze sobą element przymusu państwowego. Odnosi się do nich zarówno dyrektywa umiaru, jak i wymóg stosowania *ultima ratio*. Stąd też przyjąć należy, że pomiędzy tymi kategoriami zachodzi stosunek zawierania się.

Środki dyscyplinujące nie stanowią wyodrębnionej systemowo grupy czynności. Poza karami porządkowymi (art. 285–290 k.p.k.) występują również w ramach tzw. policji sesyjnej (np. art. 374 § 2, art. 375 § 1, art. 382 w zw. z art. 376 § 1, art. 384, art. 390 § 2 k.p.k.) oraz czynności sygnalizacyjnych (art. 19, 20 k.p.k.). Uregulowano je nie tylko w ustawie procesowej, ale także w aktach pozakodeksowych (np. 40, art. 48 i art. 49 p.u.s.p.; art. 8 ust. 7 u.p.)²⁰.

Od środków dyscyplinujących należy odróżnić – niekiedy z nimi utożsamiane²¹ – środki zapobiegawcze. Są to środki przymusu stosowane w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, a wyjątkowo w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego ciężkiego przestępstwa. Mają one przede wszystkim przeciwdziałać takiemu zachowaniu oskarżonego, które utrudni prawidłowy przebieg procesu karnego, a także wyjątkowo zapobiegać kontynuacji działalności przestępczej²². O ile więc inne środki przymusu – w tym środki dyscyplinujące – są reakcją organów procesowych na stwierdzone fakty, o tyle środki zapobiegawcze są zabezpieczeniem się przed faktami prawdopodobnymi, do których jeszcze nie doszło²³.

Inny charakter ma również samo zatrzymanie procesowe, które jednak wielokrotnie jest środkiem poprzedzającym przymusowe do-

²⁰ Szerzej na temat klasyfikacji środków dyscyplinujących zob. rozdział I pkt 5.

²¹ Zob. W. Sawczyn, *Środki dyscyplinowania administracji publicznej w prawie o postępowaniu przed sądami administracyjnymi*, Warszawa 2010, s. 16–17, 20.

²² R.A. Stefański, *Środki zapobiegawcze w nowym kodeksie postępowania karnego*, Warszawa 1998, s. 13; zob. również W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe...*, t. II, s. 167 i n.; M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 400; tenże, *Areszt tymczasowy w świetle obecnego i w perspektywie przyszłego ustawodawcy*, PiP 1954, z. 12, s. 746; T. Zbański, *Środki zapobiegawcze*, Warszawa 1974, s. 37; S. Kalinowski, *Polski proces karny*, Warszawa 1971, s. 375; M. Lipczyńska, A. Kordik, Z. Kegel, Z. Świda-Łągiewska, *Polski proces karny*, Warszawa 1975, s. 160; J. Bednarzak, *Środki zapobiegawcze*, Warszawa 1970, s. 9; A. Murzynowski, *Areszt tymczasowy oraz inne środki zapobiegające uchylaniu się od sądu*, Warszawa 1963, s. 59–60; F. Prusak, *Nieizolacyjne środki zapobiegawcze*, Warszawa 1978, s. 10.

²³ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013, s. 416.

prowadzenie (np. art. 285 § 2, art. 376 § 1, art. 382 k.p.k.), co w takim układzie czyni je *sui generis* środkiem dyscyplinującym.

Wartość dyscyplinującą mają terminy procesowe, które pełnią jednocześnie funkcję dynamizującą, porządkującą, gwarancyjną i stabilizującą rozstrzygnięcia²⁴. Niemniej z uwagi na odrębność rodzajową nie sposób je zaliczyć do środków dyscyplinujących²⁵. Nie mają one charakteru środka przymusu i nie stanowią reakcji organu procesowego na naruszenie obowiązków procesowych. Wyznaczają jedynie okres, czyli oznaczony upływ czasu, w ciągu którego należy wykonać daną czynność²⁶.

W szerszym ujęciu środki dyscyplinujące należy także odróżnić od innych środków o charakterze penalnym. Pomimo rodzajowego podobieństwa (grzywna, kara pozbawienia wolności) środków tych – co oczywiste – nie należy utożsamiać z karą kryminalną, środkami karnymi, środkami probacyjnymi oraz środkami zabezpieczającymi. Nie wnikając w tym miejscu w szersze rozważania na temat istoty kary, należy zaznaczyć, że stanowi ona osobistą dolegliwość ponoszoną przez sprawcę jako odpłata za popełnione przestępstwo, wyrażającą potępienie popełnionego przez niego czynu i wymierzaną w imieniu państwa przez sąd²⁷. Środki karne w zależności od ich rodzaju spełniają z kolei funkcję represyjną, prewencyjną lub kompensacyjną²⁸.

²⁴ I. Nowikowski, *Terminy w kodeksie postępowania karnego*, Lublin 1998, s. 12 i n.

²⁵ Odmienne W. Sawczyn, *Środki dyscyplinowania...*, s. 20.

²⁶ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny...*, s. 64.

²⁷ Szerzej zob. J. Warylewski, *Kara. Podstawy filozoficzne i historyczne*, Gdańsk 2007, s. 13 i n.; J. Utrat-Milecki, *Kara. Teoria i kultura penalna; perspektywa integralnokulturowa*, Warszawa 2009, s. 33 i n.; M. Cieślak, *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, NP 1969, nr 2, s. 195 i n.; M. Myrcha, *Prawo karne. Kara*, t. II, Warszawa 1960, s. 5 i n.; Z. Papierkowski, *Socjologiczne i filozoficzne oblicze kary*, Lublin 1947, s. 6 i n.

²⁸ Szerzej zob. M. Melezini (w:) M. Melezini (red.), *System prawa karnego*, t. VI, *Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, Warszawa 2010, s. 405 i n.; Z. Sienkiewicz, *Środki karne w nowym kodeksie karnym na tle założeń polityki kryminalnej* (w:) L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. I, Wrocław 1997, s. 88 i n.; W. Wróbel, *Środki karne w projekcie kodeksu karnego*, cz. I, PS 1994, nr 7–8, s. 98 i n.; cz. II, PS 1995, nr 11–12, s. 105 i n.; M. Szewczyk, *System środków karnych w projekcie nowego prawa karnego* (w:) S. Waltoś (red.), *Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka*, Kraków 1993, s. 154 i n.; W. Chlebus, *Środki karne jako nowy system sankcji w prawie karnym* (w:) L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. IV, Wrocław 1999, s. 35 i n.; K. Maksymowicz, *Od kar dodatkowych do środków karnych* (w:) L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. II, Wrocław 1998, s. 27 i n.; zob. również T. Leško, *System środków karnych*, Warszawa 1974.

Środki probacyjne łączy zaś to, że są to środki wolnościowe związane z okresem próby oraz oddaniem pod dozór, które dają sprawcy przestępstwa szansę na minimalizację lub wydatne ograniczenie konsekwencji prawnych popełnionego czynu²⁹. Jeżeli chodzi natomiast o środki zabezpieczające, to ich celem z założenia nie jest realizacja idei wymiaru sprawiedliwości, lecz spełnianie funkcji ochronnej wobec społeczeństwa (porządku prawnego) przed osobami dla tego porządku niebezpiecznymi³⁰. Poza zasadniczymi różnicami w zakresie *ratio legis* poszczególnych sankcji środki dyscyplinujące nie są wymierzone jako odpłata za popełnione przestępstwo, warunkiem ich orzeczenia nie jest stwierdzenie winy w rozumieniu art. 1 § 3 k.k., a ich zakres podmiotowy nie jest oczywiście ograniczony do osoby oskarżonego. Nie powodują one skutków charakterystycznych dla kar kryminalnych, np. odnotowania skazania w krajowym rejestrze karnym. Są to zupełnie odrębne środki penalne powiązane systemowo z procesem karnym i podporządkowane jego celom. Jedyna zbieżność systemowa zachodzi na etapie wykonawstwa, gdyż kary majątkowe i kary polegające na pozbawieniu wolności, orzekane jako środki dyscyplinujące, wykonywane są na takich samych zasadach jak odpowiadające im kary kryminalne³¹.

Odrębną kwestią jest natomiast rodzaj dóbr, w które godzą środki dyscyplinujące. Ich ranga jest znacząca. W rachubę może wchodzić ograniczenie lub zniesienie takich wartości, jak np. jawność rozprawy, czynny udział w czynnościach procesowych, swoboda wykonywania zawodu, własność, a nawet wolność osobista. Aksjologicznie rzecz ujmując, to właśnie tego rodzaju wartości niejako „poświęca” ustawodawca, preferując ich kosztem szybkość i sprawność postępowania, a także powagę, spokój i porządek czynności sądowych.

3. Funkcje środków dyscyplinujących

Środki dyscyplinujące uczestników postępowania można klasyfikować także z perspektywy ich funkcji. W pierwszej kolejności wyjaśnienia wymaga jednak sama istota tego pojęcia. Nie jest to kwestia

²⁹ T. Bojarski, *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2002, s. 276.

³⁰ Tamże, s. 286.

³¹ Szerzej zob. rozdział XI.

jednoznaczna, chociażby z uwagi na jego polisemiczność. Zgodnie ze znaczeniem słownikowym funkcja (łac. *functio* – wykonywanie, odbywanie³²) to rola, zadanie, znaczenie czegoś w jakiejś sprawie, ale również – praca, obowiązki, które ktoś ma wykonać, sprawowanie urzędu lub działanie, załatwianie³³. Nic więc dziwnego, że również w teorii prawa pojęcie to nie jest rozumiane jednoznacznie³⁴. Charakterystyczne jest ujmowanie funkcji jako roli, relacji, celu oraz skutku³⁵.

Pozostawiając na marginesie szersze rozważania na temat prawniczego znaczenia terminu „funkcja”³⁶, przyjąć można, że – w kontekście środków dyscyplinujących – nie będzie on utożsamiany z celem rozumianym jako to, do czego się dąży, co się chce osiągnąć³⁷, ani z relacją, przez którą rozumie się m.in. wszelki związek czy zależność (stosunek) między dwoma lub więcej przedmiotami danego rodzaju³⁸.

Istotę funkcji środków dyscyplinujących można natomiast wiązać ze skutkiem ich zastosowania³⁹. Potocznie przez skutek rozumie się wynik, następstwo, konsekwencję, rezultat jakiegoś działania⁴⁰. Nie-

³² K. Kumaniecki (red.), *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1981, s. 222.

³³ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1978, s. 619; E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego*, Warszawa 2003, s. 214; zob. też S.B. Linde, *Słownik...*, s. 287; M. Orgelbrand (red.), *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861, s. 326; J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik...*, t. I, s. 783; W. Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1960, s. 993.

³⁴ W związku z wieloznacznością terminu „funkcja” proponowano nawet zrezygnowanie z jego używania na korzyść pojęć bardziej wyrazistych i jednoznacznych, trafnie przyznając jednak, że określenie to, w odróżnieniu od innych pojęć, w mniejszym stopniu obciążone jest znamieniem subiektywizmu, gdyż ściśle związane jest ze sferą faktycznego oddziaływania jakiegoś czynnika, zob. M. Cieślak, *O węzłowych pojęciach...*, s. 198.

³⁵ I. Bogucka, *Funkcje prawa. Analiza pojęcia*, Kraków 2000, s. 7 i n.

³⁶ Szerzej zob. Z. Ziemiński, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 481; tenże, *O pojmowaniu celu, zadania, roli i funkcji prawa*, PiP 1987, z. 12, s. 15 i n.; I. Bogucka, *Funkcje prawa...*, s. 7 i n.; por. również J. Kosonoga, *Funkcje środków zapobiegawczych*, WPP 2005, nr 4, s. 111 i n.

³⁷ M. Szymczak (red.), *Słownik...*, t. I, s. 619; E. Sobol (red.), *Nowy słownik...*, s. 234.

³⁸ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik...*, t. IV, s. 61; szerzej na temat funkcji jako relacji zob. I. Bogucka, *Funkcje prawa...*, s. 11 i n.

³⁹ Rozumienie funkcji jako skutku jest powszechnie przyjmowane w teorii prawa, zob. np. Z. Ziemiński, *O pojmowaniu celu...*, s. 20; A. Redelbach, *Wstęp do prawoznawstwa*, Poznań 1995, s. 60–61; A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1992, s. 270; T. Stawicki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2003, s. 12; szerzej zob. I. Bogucka, *Funkcje prawa...*

⁴⁰ M. Szymczak (red.), *Słownik...*, t. III, s. 251.

kiedy jednak uzależnia się nazwanie rezultatu jakiegoś działania mianem skutku od spełnienia dodatkowej przesłanki, którą jest uznanie tego rezultatu za cel działania. Z tego względu można mówić o dwóch sposobach rozumienia skutku: w znaczeniu węższym i szerszym. W pierwszym przypadku skutek rozumiany jest jako efekt działania celowego, w drugim natomiast jako efekt działania niezamierzonego. Szersze i węższe znaczenie skutku pokrywa się z rozróżnieniem na funkcje założone (stanowiące realizację założonego celu) i realizowane (niebędące realizacją określonego celu)⁴¹.

Można zastanawiać się nad zasadnością zaliczania do funkcji środków dyscyplinujących także niezamierzonych konsekwencji ich stosowania⁴², niemniej istnieniu takich funkcji nie sposób zaprzeczyć. Skoro zatem efekty działania niezamierzonego mogą obejmować skutki przez ustawodawcę lub organ procesowy nieprzewidziane, to tym samym efekty te mogą być nie tylko pozytywne, ale także negatywne. Takim negatywnym skutkiem zastosowania kary porządkowej aresztowania może być np. demoralizacja osoby osadzonej. Negatywnych skutków środków dyscyplinujących uczestników postępowania nie można jednak zaliczać do ich funkcji, a raczej należy traktować je jako dysfunkcję⁴³.

Nienależnie od powyższego funkcje omawianych środków można również ujmować jako ich rolę, czyli udział i znaczenie czegoś w jakichś okolicznościach, w jakimś przedsięwzięciu, zadanie do spełnienia, występowanie w jakimś charakterze⁴⁴. W tym aspekcie funkcja środka dyscyplinującego najczęściej wiąże się z *ratio legis* danego rozwiązania normatywnego.

⁴¹ M. Borucka-Arctowa (red.), *Společné poglądy na funkce práva*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1982, s. 5; M. Osowska, *Sociologia moralności*, Warszawa 1969, s. 223–224.

⁴² Por. w odniesieniu do funkcji tymczasowego aresztowania J. Tylman, *Funkcje tymczasowego aresztowania* (w:) M. Domała (red.), *Zagadnienie prawa konstytucyjnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Szymczaka*, Łódź 1994, s. 275.

⁴³ Zwraca na to uwagę Z. Ziemiński, który podkreśla, iż stwierdzając, że ktoś czy coś spełnia określoną funkcję, uwagę zwraca się przede wszystkim na skutki oceniane jako pozytywne dla utrwalenia określonego porządku, z pewnej perspektywy aprobowane. Zwraca się zatem uwagę w większym stopniu na oddziaływanie eufunkcjonalne niż dysfunkcjonalne kogoś czy czegoś na określony układ społeczny. W pojęciu funkcji dopatrywać się można mniej czy bardziej wyraźnego elementu wartościowania, przede wszystkim pozytywnego, Z. Ziemiński, *O pojmowaniu...*, s. 21; zob. też T. Stawicki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa...*, s. 12.

⁴⁴ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik...*, t. IV, s. 106.

Podstawowa funkcja, jaką pełnią środki dyscyplinujące, ma charakter *stricte* procesowy i sprowadza się do zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania oraz zapewnienia, by było prowadzone bez zbędnej zwłoki, w sposób ciągły, sprawny i zorganizowany. Chodzi o stworzenie warunków zapewniających efektywne i terminowe dokonywanie kolejnych czynności procesowych.

Z tak ogólnie rozumianej funkcji można wywodzić szereg funkcji szczegółowych, związanych bądź to z określoną kategorią środków, bądź też z konkretnymi czynnościami procesowymi. Podstawowe znaczenie ma funkcja wymuszająca spełnienie obowiązków procesowych. Służą temu przede wszystkim kary porządkowe, które stosuje się w razie nieusprawiedliwionego niewstawiennictwa na wezwanie organu procesowego lub wydalenia się z miejsca czynności przed jej zakończeniem, bądź też w razie bezpodstawnego uchylania się uczestnika postępowania od spełnienia określonego obowiązku procesowego (art. 285 § 1, art. 287 § 1 k.p.k.). Dodatkowo możliwość zastosowania najbardziej dotkliwego środka w postaci aresztowania daje uporczywe uchylanie się od spełnienia ciążących na uczestniku wymogów procesowych (art. 287 § 2 k.p.k.).

Skoro środki dyscyplinujące uczestników postępowania karnego w swojej istocie sprowadzają się do zastosowania określonego przymusu, powstaje pytanie o ich funkcję represyjną. Nie wydaje się jednak, aby można było przyjmować, że jest to ich cecha zasadnicza. Jak już wspomniano, nie stanowią one swoistej odpłaty za dezorganizację czynności procesowych, ale służą przede wszystkim wymuszeniu spełnienia określonych obowiązków. Za takim charakterem środków dyscyplinujących przemawiają względy normatywne. Przykładowo aresztowanie, jako karę porządkową, należy niezwłocznie uchylić, jeżeli osoba aresztowana spełni obowiązek albo postępowanie przygotowawcze lub postępowanie w danej instancji ukończono (art. 287 § 3 k.p.k.); z kolei w razie uchylenia kary porządkowej automatycznie ustaje również obowiązek pokrycia kosztów (art. 289 § 2 k.p.k.). Taki charakter środków akcentuje się również w judykaturze. Na tle obowiązków ciążących na biegłych sądowych wyraźnie podkreśla się, iż skoro wykonali oni zlecone czynności, choć ze znaczną zwłoką, której nie usprawiedliwili, to bezcelowe jest nakładanie na nich kar porządkowych, bo nie ma ich już do czego przymuszać. Do tego rodzaju kar stosuje się zwykle

zasady karania: słuszności i celowości⁴⁵, a ich celem jest właśnie wymuszenie wykonania obowiązku procesowego⁴⁶.

Pewne odrębności w tym zakresie wykazują jednak środki stosowane w razie naruszenia powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych albo ubliżenia sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym udział w sprawie (art. 49 § 1 p.u.s.p.). Poza czysto porządkowym charakterem stanowią one niezależną od odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej (art. 50 § 2 p.u.s.p.) represję za naruszenie dóbr prawnych, jakimi są: prawidłowe, niezakłócone funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości oraz powaga urzędu sędziowskiego, a także część (godność) pozostałych uczestników postępowania.

Niezależnie od powyższego wyróżnić można również funkcję dowodową, stanowiącą niejako uzupełnienie funkcji wymuszającej. Sprowadza się ona do zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania dowodowego m.in. przez: stworzenie odpowiednich warunków do przeprowadzenia określonej czynności (np. wydalenie oskarżonego z sali, w sytuacji gdy jego obecność wpływa krępująco na osobę przesłuchiwaną – art. 390 § 2 k.p.k.); wydawanie określonych zarządzeń służących – generalnie rzecz biorąc – pełnej realizacji zasady prawdy (np. uchylenie pytań sugerujących treść odpowiedzi, nieistotnych lub niestosownych – art. 370 § 4 k.p.k.); przedsięwzięcie środków zapobiegających porozumiewaniu się osób przesłuchiowanych z osobami, które jeszcze nie zostały przesłuchane (art. 371 § 2 k.p.k.); umożliwienie stronom realizację prawa do wypowiedzi (art. 367 k.p.k.).

Kolejna funkcja – porządkowa polega na konieczności utrzymania spokoju i należytej powagi czynności sądowych. Spełniają ją przede wszystkim wszelkie zarządzenia przewodniczącego składu wydawane w trybie art. 372 k.p.k. Podobne właściwości mają także kary porządkowe stosowane w razie naruszenia powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych albo ubliżenia sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym udział w sprawie (art. 49 § 1 p.u.s.p.), które są natychmiast wykonalne (art. 50 § 1 p.u.s.p.) i stanowią doraźny środek dyscyplinujący uczestników postępowania jurysdykcyjnego.

⁴⁵ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 15 stycznia 2004 r., II AKa 24/03, KZS 2004, z. 1, poz. 34.

⁴⁶ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 28 lutego 2007 r., II AKz 61/07, KZS 2007, z. 3, poz. 34; postanowienie SA w Krakowie z dnia 15 stycznia 2004 r., II AKa 24/03, KZS 2004, z. 1, poz. 34.

Część środków wykazuje ponadto funkcjonalny związek z jawnością zewnętrzną postępowania. Chodzi o stworzenie warunków realizacji dyrektywy publiczności procesu sądowego (art. 45 Konstytucji RP, art. 355 k.p.k.). Służyć temu może np. wydalenie z sali publiczności z powodu jej niewłaściwego zachowania się (art. 48 § 3 p.u.s.p.) czy też uniemożliwienie wzięcia udziału w rozprawie osobom znajdującym się w stanie nielicującym z powagą sądu (art. 356 § 3 k.p.k.).

Z kolei funkcja zabezpieczenia udziału oskarżonego w postępowaniu sprowadza się do zagwarantowania uczestnictwa strony biernej w czynnościach sądowych. Oskarżony jest centralną postacią procesu karnego, a jak wynika z art. 374 § 1 k.p.k., jego obecność na rozprawie głównej jest co do zasady obowiązkowa. Stąd też w celu zapewnienia jego udziału ustawodawca wprowadza możliwość jego dyscyplinowania na skutek zatrzymania i przymusowego doprowadzenia (np. art. 376 § 1, art. 382 k.p.k.) oraz uniemożliwienia wydalenia się z sądu przed zakończeniem rozprawy (art. 374 § 2 k.p.k.).

Środki dyscyplinujące nie tylko wywierają istotny wpływ na tok aktualnie prowadzonego postępowania, ale również mogą wywoływać skutki na przyszłość i pozostawać bez związku z przeprowadzonymi już czynnościami procesowymi. Wiąże się to z ich sygnalizacyjno-profilaktyczną funkcją, która obejmuje wszelkiego rodzaju zawiadomienia właściwych organów (np. art. 20, 19 k.p.k.); wyknięcia popełnionych uchybień (art. 40 p.u.s.p., art. 8 ust. 7 u.p., art. 65 ustawy o SN) oraz żądania wszczęcia postępowania (art. 326 § 4 k.p.k., art. 24 ust. 2 u.z.t.p., art. 27 ust. 2 u.p.).

Specyficzną funkcję o charakterze gwarancyjnym pełni natomiast zawiadomienie właściwej okręgowej rady adwokackiej lub rady okręgowej izby radców prawnych w razie rażącego naruszenia przez obrońcę lub pełnomocnika strony ich obowiązków procesowych (art. 20 § 1 k.p.k.). Regulacja ta, poza wspomnianą sygnalizacją, służy także urealnieniu prawa do obrony. Pozwala bowiem organowi procesowemu na bieżące weryfikowanie wywiązywania się obrońcy z ciążących na nim zobowiązań i reagowanie w razie ewidentnych zaniechań i zaniedbań z jego strony. Ma więc charakter gwarancyjny i chroni interes oskarżonego. Analogiczną funkcję przepis ten pełni w stosunku do pełnomocnika, przy czym chodzi o należyłą reprezentację innej niż oskarżony strony procesowej.

W kontekście środka w postaci obciążenia kosztami postępowania (art. 289 k.p.k.) można również mówić o funkcji kompensacyjno-

-sprawiedliwościowej. Sprowadza się ona do konieczności pokrycia wydatków wynikłych z bezpodstawnego uchylania się uczestnika postępowania karnego od spełnienia obowiązku procesowego. Obciążenia kosztami – w przeciwieństwie do pozostałych środków ujętych w rozdziale 31 k.p.k. – nie stosuje się po to, aby wymusić stosowne zachowanie, ale aby zadośćuczynić konsekwencjom jego braku. Oznacza to, że ustawodawca wiąże z art. 289 k.p.k. odmienne funkcje niż w przypadku kar porządkowych.

Środki dyscyplinujące mogą również oddziaływać prewencyjnie w tym sensie, że ich zastosowanie może powstrzymywać uczestników postępowania przed dalszymi, niepożądanymi zachowaniami i kształtować ich postawę w procesie na przyszłość. Osoba, wobec której zastosowano dany środek musi bowiem zdawać sobie sprawę, że ewentualne ponowne niedopełnienie obowiązku narazi ją na powtórne konsekwencje.

Można także wskazać na funkcję wychowawczą środków dyscyplinujących. Kształtują one bowiem stosunek do organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Relacja ta powinna opierać się na szacunku, umiejętności powściągnięcia złych emocji, oglądzie i kulturze osobistej uczestnika postępowania.

4. Środki dyscyplinujące a naczelné zasady postępowania karnego

Naczelné zasady procesu karnego są podstawowym i najistotniejszym wyznacznikiem jego modelu. Mają one niebagatelne znaczenie interpretacyjne i walor aksjologiczny. Stąd też potrzeba rozważania wzajemnych relacji jakie zachodzą pomiędzy środkami dyscyplinującymi a naczelnymi zasadami procesu karnego wydaje się oczywista i metodologicznie uzasadniona. Ukazanie wzajemnej współzależności istniejącej pomiędzy podstawowymi dyrektywami ukształtowania procesu, a środkami dyscyplinującymi pozwala nie tylko na ocenę ich systemowego znaczenia, ale również na wykazanie podstawowych powiązań pomiędzy nimi a elementami wyznaczającymi model postępowania karnego.

Jest przy tym zrozumiałe, że niektóre z zasad, jak chociażby te o charakterze ustrojowo-organizacyjnym z istoty rzeczy pozostają

poza zakresem analizy, inne jak chociażby z zakresu postępowania dowodowego wysuwają się na plan pierwszy.

Wyjściowe znaczenie powinna mieć podstawowa dyrektywa wyrażona w art. 2 § 2 k.p.k. nakazująca, aby podstawą wszelkich rozstrzygnięć w procesie były prawdziwe ustalenia faktyczne. Nie ulega wątpliwości, że aby zrealizować dyrektywę trafnej reakcji karnej (art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k.) rozstrzygnięcie należy oprzeć na ustaleniach faktycznych odpowiadających prawdzie. Organ procesowy nie powinien poprzestawać jedynie na formalnych surogatach prawdy lub fikcjach prawnych, ale przyjmować za podstawę swoich decyzji wyłącznie rzeczywisty stan rzeczy. Abstrahując od interdyscyplinarnego ujęcia prawdy, a zwłaszcza od jej filozoficznych aspektów⁴⁷ wyjściową kwestią jest znaczenie semantyczne użytych w art. 2 § 2 k.p.k. terminów. Zgodnie ze znaczeniem słownikowym fakt oznacza to, co zaszło lub zachodzi w rzeczywistości, zjawisko, zdarzenie, określony stan rzeczy⁴⁸. Prawda z kolei to m.in.: zgodna z rzeczywistością treść słów, interpretacja faktów, przedstawienie czegoś zgodne z realiami, odpowiadające obiektywnej rzeczywistości⁴⁹. Ustalić natomiast to tyle co: stwierdzić (stwierdzać), wykazać (wykazywać) coś po uprzednim zbadaniu⁵⁰.

Z treści art. 2 § 2 k.p.k. jednoznacznie wynika, że dokonane przez organ procesowy ustalenia stanowiące podstawę rozstrzygnięcia mają dotyczyć faktów. Jak zasadnie wskazuje się w doktrynie wykazanie faktów odbywa się w postaci wypowiedzi oznajmujących, twierdzących (zdań), zgodnie z regułami języka, co oznacza, że ustalenie faktów, to uznanie jakiś zdań za prawdziwe w sensie logicznym, w wyniku postępowania dowodowego. Słowo „prawdziwe” odnosi się zatem do wartości logicznej twierdzeń (zdań), stanowiących podstawę rekonstruowania faktów. Ustalić wobec tego fakt, to uznać

⁴⁷ Słowo „prawda” paradoksalnie nie jest terminem jednoznacznym. Inny sens nadaje się mu w filozofii, inny w logice, jeszcze inaczej jest ono rozumiane potocznie. Pojęcie to może mieć różne konotacje, w zależności od tego, czy będzie to np. zgodność umysłu z rzeczą (*veritas est adaequatio rei et intellectus*), czy też założenie, że prawdą jest to, co istnieje (*veritas est id, quod est*), bądź że prawda w ogóle nie jest poznawalna, a ustalenia jej mają jedynie probabilistyczny charakter, czy też przyjęcie za Kartezjuszem, że jedynym źródłem prawdy jest rozsądkowe myślenie (*cogito ergo sum*).

⁴⁸ S. Dubisz, *Uniwersalny słownik...*, t. I, s. 872–873.

⁴⁹ S. Dubisz, *Uniwersalny słownik...*, t. III, s. 852–853.

⁵⁰ S. Dubisz, *Uniwersalny słownik...*, t. IV, s. 1033.

za prawdziwe zdanie, które głosi, że tak było, względnie tak jest obecnie⁵¹.

Powstaje w związku z tym pytanie czy, i ewentualnie na ile, środki dyscyplinujące służą dotarciu do prawdy w procesie karnym. Kwestia ta nie powinna budzić wątpliwości. Szereg z nich, w tym przede wszystkim kary porządkowe, stosowanych jest w związku z potrzebą sprawnego przeprowadzenia postępowania dowodowego, a tym samym dokonania ustaleń faktycznych odpowiadających prawdzie. Dotyczy to nie tylko wyegzekwowania obowiązku stawienia się, czy złożenia zeznań, ale również wielu innych czynności procesowych jak chociażby wykonania funkcji biegłego, tłumacza lub specjalisty, złożenia przyrzeczenia lub wydania przedmiotu (art. 285 § 1 k.p.k. i art. 287 § 1 k.p.k.). Podobne znaczenie należy przypisać innym środkom, w tym niektórym zarządzeniom porządkowym, jak np. wydalenie oskarżonego z sali rozpraw w sytuacji, gdy jego obecność mogłaby oddziaływać krępująco na wyjaśnienia współoskarżonego albo na zeznania świadka lub biegłego (art. 390 § 2 k.p.k.), czy uchylenie pytań sugerujących treść odpowiedzi, nieistotnych, bądź niestosownych (art. 370 § 4 k.p.k.). Ich zastosowanie wprost przekłada się na uzyskanie materiału dowodowego niezbędnego do dokonania prawdziwych ustaleń faktycznych i poprawnego przeprowadzenia procesu subsumpcji normy.

Niemniej istotne niż dotarcie do prawdy w procesie jest dokonanie tego w rozsądnym terminie (art. 2 § 1 pkt 4 k.p.k.). Pomiędzy tymi wartościami zachodzi swoiste *iunctim*. Nie ulega wątpliwości, że przeprowadzenie postępowania w sposób ciągły, bez nieuzasadnionych przestojów, z jednej strony zmniejsza koszty procesu i ryzyko przedawnienia karalności, z drugiej natomiast ułatwia dokonanie praw-

⁵¹ W. Plóciennik, *Zasada prawdy materialnej de lege lata* (w:) J. Godyń, M. Huzdrik, L.K. Paprzycki (red.), *Współczesne wyzwania prawa i procesu karnego*, Warszawa 2012, s. 87; szerzej na temat zasady prawdy zob. m.in. J. Zajadło, *Teoretyczno- i filozoficzno-prawne pojęcie prawdy* (w:) K. Kremens, J. Skorupka (red.), *Pojęcie, miejsce i znaczenie prawdy w polskim procesie karnym*, Wrocław 2013, s. 8 i n.; P. Wiliński, *Konstytucyjne podstawy zasady prawdy materialnej – pomiędzy karnoprosesowymi a konstytucyjnymi koncepcjami ujęcia prawdy* (w:) K. Kremens, J. Skorupka (red.), *Pojęcie, miejsce i znaczenie prawdy w polskim procesie karnym*, Wrocław 2013, s. 25 i n.; P. Hofmański, *Zasada prawdy w postulowanym modelu procesu karnego* (w:) K. Kremens, J. Skorupka (red.), *Pojęcie, miejsce i znaczenie...*, s. 43 i n.; W. Jasiński, *Model procesu karnego a efektywność dochodzenia do prawdy* (w:) K. Kremens, J. Skorupka (red.), *Pojęcie, miejsce i znaczenie...*, s. 48 i n.; S. Steinborn, *Aksjologiczne uwarunkowania ograniczeń w dochodzeniu do prawdy materialnej w procesie karnym* (w:) K. Kremens, J. Skorupka (red.), *Pojęcie, miejsce i znaczenie...*, s. 78 i n.

dziwych ustaleń faktycznych i w efekcie realizację dyrektywy trafnej reakcji karnej. Nie bez racji pozostaje twierdzenie, że sprawiedliwość spóźniona stanowi zaprzeczenie sprawiedliwości (*justice delayed is justice denied*).

Zgodzić należy się jednakże z tezą, że szybkość postępowania – chociaż jest bardzo istotnym elementem rzetelnego postępowania karnego – nie może stanowić celu nadrzędnego i musi ustąpić kwestiom zasadniczym, jakimi są przede wszystkim wykrycie sprawcy przestępstwa i uchronienie od odpowiedzialności osoby niewinnej⁵². Dyrektywa szybkości postępowania nie powinna być zatem realizowana w sposób, który prowadzi do konfliktu z dochodzeniem prawdy, czy realizacją uprawnień procesowych uczestników postępowania. Dążenie do szybkiego zakończenia postępowania nie powinno tym samym ograniczać możliwości właściwej wykładni i zastosowania norm prawnych⁵³.

Niezależnie od tego, jak w konkretnym postępowaniu organ procesowy pogodzi te dwie istotne wartości, jakimi są dotarcie do prawdy i zachowanie rozsądnego terminu rozstrzygnięcia, środki dyscyplinujące służą realizacji dyrektywy z art. 2 § 1 pkt 4 k.p.k. i wprost przekładają się na szybkość postępowania. Ich stosowanie nie tylko pozwala na wyeliminowanie zbędnej zwłoki w dokonywaniu czynności procesowych (np. wydaniu opinii przez biegłego), ale również może stanowić reakcję na obstrukcję procesową ze strony niektórych uczestników postępowania (np. w związku z nieusprawiedliwionym niestawiennictwem świadka).

Z tych samych względów stosowanie środków dyscyplinujących zapewnia realizację zasady koncentracji materiału dowodowego, rozumianej jako dyrektywa, w myśl której proces powinien stanowić zwarty, konsekwentny ciąg czynności dokonywanych bez zbędnej zwłoki, skupiający środki dowodowe wokół przedmiotu procesu⁵⁴. Umiejętne posługiwanie się w toku procesu środkami dyscyplinującymi pozwala

⁵² Wyrok TK z dnia 30 marca 2004 r., SK 14/03, OTK-A 2004, nr 3, poz. 23.

⁵³ Wyrok TK z dnia 18 lutego 2009 r., Kp 3/08, OTK-A 2009, nr 2, poz. 9; postanowienie SA w Krakowie z dnia 1 czerwca 2010 r., II S 12/10, KZS 2010, z. 6, poz. 48; wyrok SA w Łodzi z dnia 22 stycznia 2001 r., II AKa 249/00, OSN Prok. i Pr. 2002, nr 10, poz. 19; postanowienie SA w Łodzi z dnia 31 sierpnia 2011 r., II AKz 442/11, OSAŁ 2012, z. 1, poz. 11; M. Cieślak, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Warszawa 1955, s. 249.

⁵⁴ Zob. J. Kudrelek, *Zasada ciągłości w postępowaniu karnym*, Szcztytno 2008, s. 27 i n. i podana tam literatura.

na wyeliminowanie zbędnych przerw i opóźnień i tym samym usprawnienie postępowania oraz skoncentrowanie materiału dowodowego⁵⁵.

Dokonaniu prawdziwych ustaleń faktycznych służy również zasada kontradiktoryjności, czyli sporności procesu, skodyfikowana w sposób pośredni poprzez unormowanie poszczególnych jej przejawów. Jak zasadnie wskazuje się w orzecznictwie jej realizacja, możliwa najpełniej na rozprawie, wymaga zapewnienia równouprawnienia stron oraz dbałości o kulturę ogólną rozprawy, prowadzenia jej w atmosferze powagi, spokoju, rzeczowości i szacunku dla stron i innych uczestników postępowania. Jedynie bowiem tak prowadzona rozprawa budzi przekonanie, że sąd dąży do ustalenia prawdy i feruje wyroki opierając się na prawdzie⁵⁶. W kontekście tych trafnych uwag Sądu Najwyższego szczególnie istotne wydają się te środki dyscyplinujące, które wiążą się z koniecznością zachowania powagi spokoju i porządku czynności sądowych (np. art. 49 i art. 50 p.u.s.p., art. 375 k.p.k.).

Pewne wątpliwości może nasuwać kwestia tego, jak stosowanie środków dyscyplinujących ma się do zasady obiektywizmu. Dyrektywę tą rozumie się jako adresowany do organów procesowych nakaz zachowania bezstronnego stosunku do stron i innych uczestników postępowania oraz jednocześnie zakaz kierunkowego nastawiania się do samej sprawy⁵⁷. Brak obiektywizmu oznacza nie tylko nieuzasadnione, pozytywne lub negatywne, nastawienie do jednej ze stron postępowania, ale także nieznaidujące podstaw w realiach rozpoznawanej sprawy przewartościowywanie lub niedowartościowywanie okoliczności przemawiających za taką lub inną racją⁵⁸. Nurtującym zagadnieniem jest w związku z tym to, czy stosowanie środków dyscyplinujących może stanowić zarzut naruszenia zasady obiektywizmu i – co za tym idzie – jakie ewentualnie konsekwencje może on powodować.

⁵⁵ Zob. M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 343.

⁵⁶ Wyrok SN z dnia 8 kwietnia 1974 r., I KRN 2/74, OSNKW 1974, nr 7–8, poz. 142; szerzej zob. P. Hofmański, *Model kontradiktoryjny w świetle projektu zmian k.p.k. z 2012 r.* (w:) P. Wiliński (red.), *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013, s. 33 i n.; S. Waltoś, *Kontradiktoryjność a prawda materialna* (w:) P. Wiliński (red.), *Kontradiktoryjność...*, s. 39 i n.

⁵⁷ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 318; S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny...*, s. 222.

⁵⁸ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2011, s. 53.

Zastosowanie tego rodzaju środków jest uprawnieniem organu i stanowi najczęściej reakcję – generalnie rzecz ujmując – na niewłaściwe zachowanie uczestnika postępowania, utrudniające jego prawidłowy tok. Co więcej, orzekanie w przedmiocie środków dyscyplinujących nie opiera się na dowolności i uznaniowości, nie jest to dyskrecjonalne rozstrzygnięcie organu procesowego. Każdorazowo ustawa precyzuje przesłanki poszczególnych środków, a także daje możliwość wzruszenia decyzji o ich zastosowaniu i poddania kontroli rozstrzygnięcia organu pierwszej instancji⁵⁹. Już chociażby z tych powodów nie sposób przyjmować prostego znaku równości pomiędzy zastosowaniem środka a brakiem obiektywizmu organu procesowego. Innymi słowy uzasadnionej wątpliwości co do bezstronności sędziego lub prokuratora, dającej podstawę do ich ewentualnego wyłączenia, nie da się wyprowadzić z samego tylko faktu zastosowania środka dyscyplinującego⁶⁰.

Niezależnie od powyższego w orzecznictwie i doktrynie ugruntowany jest pogląd, że naruszenie art. 4 k.p.k. nie może stanowić samodzielnej podstawy środka odwoławczego. Przepis ten zawiera jedynie ogólną deklarację, której realizację stanowią dopiero konkretne normy procesowe regulujące kształt poszczególnych instytucji, uprawnień stron i obowiązków organów. Wysoki poziom abstrakcji normatywnej powoduje zatem, że bez powiązania art. 4 k.p.k. z konkretnymi przepisami prawa procesowego wykluczone jest posługiwanie się nim jako zarzutem odwoławczym⁶¹. Stąd też, gdyby nawet przyjąć, że za-

⁵⁹ Szerzej zob. rozdział X pracy.

⁶⁰ E. Skrętowicz, *Iudex inhabilis i iudex suspectus w polskim procesie karnym*, Lublin 1994, s. 54; A. Gaberle, glosa do wyroku SN z dnia 29 sierpnia 2006 r., I KK 107/05, OSP 2007, z. 6, s. 431.

⁶¹ Zob. np. postanowienie SN z dnia 21 listopada 2012 r., IV KK 244/12, LEX nr 1232843; postanowienie SN z dnia 20 listopada 2012 r., V KK 106/12, LEX nr 1231645; postanowienie SN z dnia 20 listopada 2012 r., V KK 92/12, LEX nr 1231665; postanowienie SN z dnia 11 września 2012 r., IV KK 211/12, LEX nr 1220924; wyrok SA we Wrocławiu z dnia 25 lipca 2012 r., II AKa 221/12 LEX nr 1213793; postanowienie SN z dnia 3 kwietnia 2012 r., V KK 338/11, LEX nr 1163976; postanowienie SN z dnia 3 października 2011 r., V KK 112/11, LEX nr 1044069; wyrok SA w Krakowie z dnia 8 września 2011 r., II AKa 4/11, KZS 2011, z. 11, poz. 55; postanowienie SN z dnia 26 stycznia 2011 r., III KK 335/10, LEX nr 736755; wyrok SA w Krakowie z dnia 29 listopada 2010 r., II AKa 209/10, KZS 2011, z. 3, poz. 48; postanowienie SN z dnia 13 października 2010 r., IV KK 305/10, OSNwSK 2010, nr 1, poz. 1951; wyrok SN z dnia 5 października 2010 r., III KK 370/09, OSNwSK 2010, nr 1, poz. 1878; postanowienie SN z dnia 7 lipca 2010 r., II KK 157/10, OSNwSK 2010, nr 1, poz. 1394; wyrok SA w Krakowie z dnia 23 marca 2010 r., II AKa 21/10, KZS 2010, z. 5, poz. 37; wyrok SN z dnia 6 października 2005 r., WA

stosowanie środka dyscyplinującego narusza zasadę obiektywizmu, sformułowanie zarzutu odwoławczego wymagałoby konkretyzacji normatywnej.

Środki dyscyplinujące pozostają również w pewnej relacji do zasady prawa do obrony. Jest ona powszechnie uznawana za podstawowe prawo człowieka i zasadę demokratycznego procesu karnego. Klasycznym podziałem stosowanym w doktrynie jest przy tym wyróżnienie obrony formalnej, przez którą rozumie się procesową działalność obrońcy oraz obrony materialnej, polegającej na działalności obrończej samego oskarżonego. Jak słusznie wskazuje się w orzecznictwie oba te elementy wzajemnie się przenikają i uzupełniają, bo tylko wtedy można mówić, iż prawo do obrony w postępowaniu karnym jest czymś realnym i rzeczywistym⁶². Styk z problematyką środków dyscyplinujących zauważalny jest zarówno w pierwszym, jak i drugim aspekcie zasady.

Prawo do obrony w znaczeniu materialnym osłabiają takie środki, jak np. wydalenie oskarżonego z sali rozpraw (art. 375 k.p.k. i art. 390 § 2 k.p.k.) i w konsekwencji procedowanie *absente reo*, czy też kara pozbawienia wolności (art. 49 § 1 p.u.s.p.). Ich zastosowanie wobec oskarżonego – choć znacząco wpływa na możliwość osobistego wykonywania prawa do obrony – stanowi procesową konieczność i nie może być uznane za naruszenie istoty omawianej zasady. Znaczenie ma również fakt, że w przypadku wskazanych zarządzeń porządkowych ustawodawca równoważy skutki nieobecności oskarżonego, nakazując sądowi niezwłoczne poinformowanie go o przebiegu rozprawy w czasie jego nieobecności oraz umożliwienie złożenia wyjaśnień co do przeprowadzonych w czasie jego nieobecności dowodów (art. 375 § 2 k.p.k., art. 390 § 2 k.p.k.). Z kolei każde pozbawienie wolności – nawet wówczas, gdy następuje w wyniku zastosowania kary porządkowej (art. 49 § 1 p.u.s.p.) – w sytuacji, gdy oskarżony staje przed sądem okręgowym jako sądem pierwszej instancji, wyzwała konieczność posiada-

19/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 1813; wyrok SA w Krakowie z dnia 14 maja 2008 r., II Aka 50/08, KZS 2008, z. 9, poz. 35; postanowienie SN z dnia 24 stycznia 2008 r., II KK 275/07, OSN Prok. i Pr. 2009, nr 1, poz. 10; postanowienie SN z dnia 19 grudnia 2006 r., IV KK 452/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 2502; J. Grajewski, S. Steinborn (w:) L.K. Paprzycki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2013, s. 57; odmiennie A.J. Kulesza, glosa do postanowienia SN z dnia 8 kwietnia 2003 r., V KK 229/02, WPP 2004, nr 4, s. 151.

⁶² Wyrok SN z dnia 1 grudnia 1997 r., III KKN 168/97, OSN Prok. i Pr. 1998, nr 4, poz. 7.

nia w tym okresie tzw. obrońcy niezbędnego (art. 80 k.p.k.). Odrębną kwestią, którą należy jedynie zasygnalizować, jest możliwość dyscyplinowania obrońcy w trybie art. 285 § 1a k.p.k. i art. 20 § 1–1b k.p.k. Nie wnikając w tym miejscu w szerszą argumentację, wydaje się, że środki te w żadnej mierze nie stoją w sprzeczności z zasadą prawa do obrony w znaczeniu formalnym. Ustawodawca bowiem nie tylko ustanowił możliwość ich stosowania jedynie na zasadzie wyjątku, ale również stworzył odpowiednie gwarancje procesowe dla ich adresatów⁶³.

Odrębnym zagadnieniem pozostającym na marginesie styku problematyki środków dyscyplinujących i naczelnych zasad procesowych pozostaje generalna kwestia stosowania środków przymusu procesowego w kontekście domniemania niewinności. Środki dyscyplinujące, których adresatem jest oskarżony sprowadzają się przede wszystkim do zarządzeń wydawanych przez przewodniczącego rozprawy (art. 374 § 2 k.p.k.; art. 375 k.p.k.; art. 390 § 2 k.p.k.), oskarżonego może również dotyczyć kara pozbawienia wolności, o jakiej mowa w art. 49 § 1 p.u.s.p.

Stosowanie tych środków, choć w swojej istocie niesie ze sobą istotną dolegliwość dla oskarżonego, w żaden sposób nie może jednak być uznane za naruszenie zasady domniemania niewinności. Dyrektywa ta nie może być przecież utożsamiana z zakazem stosowania jakichkolwiek środków przymusu procesowego zanim zapadnie prawomocny wyrok stwierdzający winę. Takie założenie bowiem niejednokrotnie paraliżowałoby proces karny. Z czysto pragmatycznego punktu widzenia organy procesowe nie mogą być pozbawione środków prawnych umożliwiających im sprawne przeprowadzenie postępowania, zwłaszcza gdy oskarżony w sposób bezprawny utrudnia jego tok. Chodzi nie tylko o środki zapobiegawcze, ale także o inne czynności ingerujące w sferę praw i wolności oskarżonego, takie jak chociażby zatrzymanie (art. 244 k.p.k.), obserwacja psychiatryczna (art. 203 § 2 k.p.k.), kontrola i utrwalanie rozmów (art. 237 i n. k.p.k.), czy zabezpieczenie majątkowe (art. 291 i n. k.p.k.)⁶⁴. W tej grupie mieszczą się także środki dyscyplinujące. Słusznie zauważa się, że gdyby nie było możliwości stosowania środków przymusu, a zwłaszcza tymczasowego aresztowania, nie dałoby się rozstrzygnąć kwestii zasadniczej dla procesu, czyli

⁶³ Szerzej zob. rozdział IV pkt 2.5 oraz rozdział VIII pkt 8.

⁶⁴ Zob. wyrok TK z dnia 6 września 2004 r., SK 10/04, OTK-A 2004, nr 8, poz. 80; szerzej zob. A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012, s. 322 i n.

zasadności oskarżenia⁶⁵. Co więcej, konstytucyjny sens uznawania każdego za niewinnego dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu, wyraża się w istocie w przerzuceniu jej udowodnienia na oskarżyciela w toku toczącego się postępowania, co nie jest tożsame z zakazem stosowania przymusu niezbędnego dla utrzymania dyscypliny procesu karnego.

Środki dyscyplinujące wymuszające stawiennictwo uczestnika postępowania stanowią także istotny instrument procesowy służący realizacji zasady bezpośredniości (art. 285 k.p.k., art. 382 k.p.k., art. 376 § 1 k.p.k.). Pozwalają bowiem sądowi na bezpośrednie zetknięcie się z osobowym źródłem dowodowym.

5. Rodzaje i klasyfikacja środków dyscyplinujących

Środki dyscyplinujące uczestników postępowania karnego stanowią rozbudowaną i nie mniej zróżnicowaną grupę, a ich podział jest kwestią umowną i zależy od przyjętych założeń klasyfikacyjnych. Jest to jednak o tyle utrudnione, że środki te wykazują podobieństwo w wielu płaszczyznach, stąd też dokonując ich kategoryzacji należy ograniczyć się do najbardziej charakterystycznych i swoistych cech oraz właściwości. Klasyfikacja środków dyscyplinujących może zatem przebiegać według takich kryteriów jak: istota i rodzajowe podobieństwo; systemowe usytuowanie; forma rozstrzygnięcia; etap postępowania; kategorie adresatów; funkcje procesowe; czas trwania środka; czy też organ go stosujący.

Jak już wspomniano, dla przejrzystości wywodu, w opracowaniu przyjęto przede wszystkim podział rodzajowy, oparty na istocie danego środka, wyróżniając: kary majątkowe, czyli karę pieniężną (art. 285 § 1 k.p.k.) oraz karę grzywny (art. 49 § 1 p.u.s.p.), a także kary polegające na pozbawieniu wolności, do których zaliczono: aresztowanie (art. 287 § 2 k.p.k.) i karę pozbawienia wolności do 14 dni (art. 49 § 1 p.u.s.p.). Poza tą kategoryzacją pozostawiono obciążenie kosztami postępowania jako samodzielny środek dyscyplinujący (art. 289 k.p.k.), wykazujący jednakże pewne podobieństwo do sankcji majątkowych.

⁶⁵ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 23 lipca 2003 r., II AKz 300/03, KZS 2003, z. 7–8, poz. 60; postanowienie SA w Katowicach z dnia 16 lipca 2008 r., II AKz 514/08, KZS 2008, z. 9, poz. 62; postanowienie SA w Katowicach z dnia 2 kwietnia 2003 r., II AKz 268/03, OSN Prok. i Pr. 2004, nr 1, poz. 22.

Z uwagi na rodzajowe odrębności wyróżniono również grupę środków stosowanych wobec osób pozbawionych wolności. Jest zrozumiałe, że z uwagi na fakt izolacji możliwości dyscyplinowania są ograniczone. Stąd też osobie pozbawionej wolności, w tym także tymczasowo aresztowanej, w razie naruszenia powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych albo ubliżenia sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym udział w sprawie, można wymierzyć jedynie karę przewidzianą w przepisach o wykonywaniu kary pozbawienia wolności albo w przepisach o wykonywaniu tymczasowego aresztowania (art. 49 § 1 p.u.s.p.). Są to takie sankcje dyscyplinarne jak chociażby: nagana (art. 143 § 1 pkt 1 k.k.w.), pozbawienie nie wykorzystanych przez skazanego nagród lub ulg albo zawieszenie ich wykonania (art. 143 § 1 pkt 2 k.k.w.), pozbawienie korzystania z udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych (art. 143 § 1 pkt 3 k.k.w.), pozbawienie możliwości otrzymania paczek żywnościowych (art. 143 § 1 pkt 4 k.k.w.), pozbawienie lub ograniczenie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych lub wyrobów tytoniowych (art. 143 § 1 pkt 5 k.k.w.), udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą (art. 143 § 1 pkt 6 k.k.w.), obniżenie przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę (art. 143 § 1 pkt 7 k.k.w.), umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni (art. 143 § 1 pkt 8 k.k.w.). Podobne regulacje dotyczą osoby tymczasowo aresztowanej (art. 222 § 2 k.k.w.).

Zasadnicze odstępstwa od ogólnych reguł stosowania środków dyscyplinujących wywołuje również fakt pozostawania w rygorze służby wojskowej. Wobec tego rodzaju osób – w miejsce kar orzekanych na podstawie Prawa o ustroju sądów powszechnych – stosuje się środki przewidziane w przepisach dotyczących żołnierzy (art. 49 § 2 p.u.s.p.). Możliwe jest pociągnięcie ich do odpowiedzialności dyscyplinarnej (art. 288 k.p.k.), wykluczone natomiast obciążenie kosztami postępowania (art. 289 k.p.k.). Są to odmienne rodzajowo kategorie środków dyscyplinujących.

Odrębną i stosunkowo rozbudowaną grupę tworzą środki stanowiące reakcję organu procesowego na stwierdzone uchybienia procesowe. Należą do nich: zawiadomienie okręgowej rady adwokackiej lub rady okręgowej izby radców prawnych (art. 20 § 1 k.p.k.); zawiadomienie bezpośredniego przełożonego oskarżyciela publicznego lub prowadzącego postępowanie przygotowawcze (art. 20 § 2 k.p.k.); żądanie wszczęcia postępowania służbowego w ramach nadzoru

prokuratorskiego (art. 326 § 4 k.p.k.); wytknięcie oczywistej obrazy przepisów (art. 40 p.u.s.p.; art. 65 ustawy o SN; art. 8 ust. 7 u.p.); podjęcie czynności nadzorczych w związku z uwzględnieniem skargi na przewlekłość (art. 13 u.s.n.p.s.); wystąpienie o wszczęcie postępowania w sprawie odpowiedzialności zawodowej tłumacza (art. 24 ust. 2 u.z.t.p.); sygnalizacja uchybień w działalności instytucji państwowej, samorządowej i społecznej (art. 19 k.p.k.) oraz zawiadomienie prezesa sądu o nieusprawiedliwionym niestawiennictwie ławnika (§ 66 ust. 2 r.u.s.p.).

Powyższa kategoryzacja nie wyczerpuje jednak szerokiego katalogu środków dyscyplinujących. Chodzi o wszystkie środki, których sedno nie sprowadza się do dolegliwości majątkowej czy też samego pozbawienia wolności ani nie zawiera się w zakresie uprawnień „sygnalizacyjnych” organu procesowego. W ramach tej zróżnicowanej grupy można wyróżnić środki, które ingerują w swobodę przemieszczania się oskarżonego, w tym jego zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie (art. 376 § 1 i 2, art. 377 § 3, art. 382, art. 75 § 3, art. 74 § 3a, art. 247 k.p.k.), wydalenie z sali rozpraw (art. 375 § 1, art. 390 § 2 k.p.k.) oraz uniemożliwienie wydalenia się z sądu przed zakończeniem rozprawy (art. 374 § 2 k.p.k.). Osobną kategorię tworzą środki stosowane w celu zapewnienia powagi, spokoju i porządku czynności sądowych, do który zaliczyć można: upomnienie i wydalenie z sali rozpraw osoby zakłócającej przebieg czynności sądowych (art. 48 § 1 p.u.s.p.); wydalenie z sali rozpraw osoby biorącej udział w sprawie (art. 48 § 2 p.u.s.p.); wydalenie z sali rozpraw publiczności z powodu jej niewłaściwego zachowania się (art. 48 § 3 p.u.s.p.), a także uniemożliwienie wzięcia udziału w rozprawie osobie znajdującej się w stanie nielicującym z powagą sądu (art. 356 § 3 k.p.k.). W omawianej grupie ujęto również środki służące dyscyplinowaniu uczestników postępowania w zakresie ustnych wystąpień (art. 171 § 6, art. 370 § 4, art. 366 § 1 k.p.k.) oraz środki służące wyłączeniu sugestii podczas przesłuchania (art. 384 § 1, art. 371 k.p.k.), jak również zobowiązanie pokrzywdzonego do obecności na sali sądowej (art. 384 § 3 k.p.k.).

Poza podziałem o charakterze przedmiotowym do rozróżnienia środków dyscyplinujących można również zastosować kryteria podmiotowe. Wyróżnić można w związku z tym środki stosowane wobec oskarżonego (np. art. 375 § 1, art. 390 § 2, art. 382 w zw. z art. 376 § 1, art. 374 § 2 k.p.k.), pełnomocnika i obrońcy (art. 285 § 1a, art. 20 § 1 k.p.k.), świadka, biegłego, specjalisty i tłumacza (art. 285 § 1

w zw. z art. 287 § 1, art. 287 § 2 k.p.k., art. 24 ust. 2 u.z.t.p.) czy też innych uczestników postępowania, jak np.: osoby zobowiązanej do wydania rzeczy czy dopełnienia obowiązków poręczyciela (art. 285 § 1 w zw. z art. 287 § 1 k.p.k.).

Przy szerokim ujęciu podmiotowym środki dyscyplinujące mogą dotyczyć także organów procesowych, w tym organów postępowania przygotowawczego (art. 326 § 4 k.p.k.; art. 8 ust. 7 u.p.) oraz sądowego (art. 40 p.u.s.p.; art. 65 ustawy o SN), a w przypadku uwzględnienia skargi dotyczącej przewlekłości postępowania zarówno prokuratora, jak i sądu (art. 13 u.s.n.p.s.).

Specyficzną grupę stanowią podmioty „zewnątrzne”, uczestniczące w procesie stosowania środków dyscyplinujących niejako pośrednio, w tym np. dziekan okręgowej rady adwokackiej bądź dziekan rady okręgowej izby radców prawnych (art. 20 § 1a k.p.k.), kierownik organu zobowiązanego do złożenia wyjaśnień w związku z sygnalizacją uchybień (art. 19 § 3 k.p.k.) czy przedstawiciel lub kierownik instytucji, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej obowiązanej udzielić pomocy organowi prowadzącemu postępowanie karne (art. 287 § 1 k.p.k.). Organem angażowanym przy okazji uruchamiania środków dyscyplinujących jest niekiedy Minister Sprawiedliwości oraz Prokurator Generalny (art. 20 § 1, art. 20 § 2a k.p.k., art. 13 u.s.n.p.s.).

Z kolei ze względu na formę rozstrzygnięcia wyodrębnić można środki nakładane w drodze postanowienia (art. 285 § 1 i art. 287 § 2 w zw. z art. 290 § 1 k.p.k.) oraz zarządzenia (np. art. 375 § 1, art. 390 § 2 k.p.k., art. 48 § 1 p.u.s.p.). Najczęściej jest to zależne od stopnia ich dolegliwości i organu je stosującego. W przeciwieństwie do zarządzeń, które z reguły są wydawane przez przewodniczącego składu orzekającego, postanowienia pochodzą od organu procesowego. Forma rozstrzygnięcia determinuje w tym przypadku także zasady jego zaskarżalności⁶⁶. Postanowieniem nakładane są przeważnie środki dolegliwe, skutkujące nawet pozbawieniem wolności (np. art. 287 § 2 w zw. z art. 290 § 1 k.p.k., art. 49 § 1 p.u.s.p.) czy też wpływające na interes procesowy osób biorących udział w postępowaniu (np. art. 48 § 2 p.u.s.p.), zarządzenia w mniejszym stopniu ingerują w sferę praw i wolności uczestnika postępowania i mają zazwyczaj charakter organizacyjno-porządkowy (np. art. 384 k.p.k.)⁶⁷.

⁶⁶ Szerzej zob. rozdział X pkt 3 pracy.

⁶⁷ Szerzej zob. rozdział X pkt 2 pracy.

Z nakładaniem środków dyscyplinujących mogą także wiązać się dodatkowe czynności, jak chociażby przesłanie odpisu orzeczenia uwzględniającego skargę na przewlekłość postępowania właściwemu prezesowi sądu lub prokuratorowi przełożonemu (art. 13 ust. 1 u.s.n.p.s.) bądź przesłanie odpisu zawiadomienia o rażącym naruszeniu obowiązków procesowych Ministrowi Sprawiedliwości (art. 20 § 1 k.p.k.) lub Prokuratorowi Generalnemu, albo właściwemu organowi przełożonemu (art. 20 § 2 k.p.k.), jak również zawiadomienie prezesa właściwego sądu, a w przypadkach poważniejszych uchybień – także Ministra Sprawiedliwości, o wytknięciu uchybienia (art. 40 § 2 p.u.s.p.). Są to czynności towarzyszące decyzjom procesowym i jako takie nie mają samodzielnego bytu prawnego.

Kryterium podziału środków dyscyplinujących stanowi także ich systemowe usytuowanie. Podstawową grupę tworzą oczywiście środki kodeksowe, zwłaszcza zgrupowane w rozdziale 31 k.p.k. zatytułowanym „Kary porządkowe”. Ustawodawca jednoznacznie kojarzy je ze środkami przymusu procesowego, umieszczając je w dziale VI k.p.k. Jak już wspomniano, pomimo systematyki kodeksowej, podobne cechy wykazują także inne środki umiejscowione poza działem VI k.p.k. Dotyczy to tzw. policji sesyjnej, czynności związanych z zawiadomieniem organów korporacyjnych lub bezpośredniego przełożonego (art. 20 k.p.k.), sygnalizacją uchybień (art. 19 k.p.k.) czy też żądaniem wszczęcia postępowania służbowego (art. 326 § 4 k.p.k.). Szerokie systemowe ujęcie środków dyscyplinujących nakazuje zaliczyć do nich także kary i zarządzenia porządkowe zawarte w prawie o ustroju sądów powszechnych (art. 48 i n. p.u.s.p.). Jak już wspomniano, przepisy ustrojowe przewidują istotne odrębności w zakresie stosowania kar porządkowych wobec osób pozbawionych wolności i żołnierzy w czynnej służbie wojskowej (art. 49 p.u.s.p.), co oznacza, że źródłem normatywnym poszczególnych środków będzie w istocie kodeks karny wykonawczy bądź ustawa o dyscyplinie wojskowej.

Pozakodeksowy charakter mają również: wytknięcie oczywistej obrazy przepisów (art. 40 p.u.s.p., art. 8 ust. 7 u.p., art. 65 ustawy o SN), podjęcie czynności nadzorczych w związku z uwzględnieniem skargi na przewlekłość (art. 13 u.s.n.p.s.) oraz zwrócenie się o wystąpienie z wnioskiem o wszczęcie postępowania w sprawie odpowiedzialności zawodowej tłumacza (art. 24 ust. 2 u.z.t.p.).

Kryteria organu orzekającego oraz etapu postępowania nie stanowią czynnika istotnie różnicującego katalog środków dyscypli-

nujących. Generalnie obowiązuje bowiem zasada, że w postępowaniu przygotowawczym uprawnienia do ich stosowania przysługują prokuratorowi, a w postępowaniu jurysdykcyjnym – sądowi. Można jednakże wskazać na pewne odstępstwa od tej prawidłowości. Po pierwsze, z różnych przyczyn, bądź to z uwagi na dolegliwość (art. 287 § 2 k.p.k.), bądź też ze względu podmiot, wobec którego zastosowano dany środek (art. 285 § 1a k.p.k.), ustawodawca przewiduje wyłączną kompetencję sądu, także na etapie postępowania przygotowawczego. Po drugie, poza sądem, jako organem orzekającym, istotny zakres uprawnień dyscyplinujących posiada przewodniczący składu orzekającego, który – zgodnie z art. 366 § 1 w zw. z art. 372 k.p.k. – został ustawowo zobowiązany do czuwania nad prawidłowym przebiegiem rozprawy. Po trzecie, z istoty rzeczy jedynie sąd lub przewodniczący składu stosują środki przewidziane w art. 48 i n. p.u.s.p., dotycząc one bowiem czynności sądowych. Po czwarte wreszcie, konsekwencją zastosowania niektórych środków mogą być czynności podejmowane przez inne niż organy procesowe podmioty. Dotyczy to chociażby właściwych organów korporacyjnych, Ministra Sprawiedliwości, Prokuratora Generalnego bądź właściwego przełożonego funkcjonariusza (art. 20 k.p.k., art. 13 u.s.n.p.s., art. 326 § 4 k.p.k.). W tym przypadku środki dyscyplinujące stosowane przez organy procesowe mają jedynie charakter inicjująco-informacyjny i nie przesądzają o ewentualnych konsekwencjach wyciąganych wobec uczestnika postępowania.

Wyróżnić można również środki o charakterze terminowym (np. kara porządkowa aresztowania – art. 287 § 2 k.p.k.) oraz nieterminowe, mające charakter jednorazowy (np. kara grzywny – art. 49 § 1 p.u.s.p.); zaskarżalne (art. 290 § 2 k.p.k.) i niezaskarżalne (art. 20 § 1 k.p.k.); natychmiast wykonalne (art. 50 § 1 p.u.s.p.) i wykonywane na zasadach ogólnych.

Rozdział II

Środki dyscyplinujące w systemie prawa

1. Postępowanie cywilne

Nie ulega wątpliwości, że potrzeba zachowania odpowiedniego poziomu dyscypliny, a co się z tym wiąże sprawności i szybkości procedowania ma charakter uniwersalny i jest tak samo oczywista w postępowaniu karnym, jak i w zasadzie w każdym innym porządku procesowym. Środki dyscyplinujące przewidziane są w związku z tym także w innych postępowaniach, co wymaga przyjęcia perspektywy ogólnosystemowej. Interesującym wątkiem są odrębności, jakie wykazują poszczególne procedury, w tym np. cywilna, sądowoadministracyjna, administracyjna, podatkowa czy wykroczeniowa. Do rozważań inspirowane również złożona kwestia odpowiedniego stosowania przepisów ustawy procesowej w innych postępowaniach, a zwłaszcza w sprawach dyscyplinarnych.

Porównanie poszczególnych procedur, a zwłaszcza rodzaju i charakteru środków dyscyplinujących, którymi dysponuje dany organ procesowy, z jednej strony pozwala na całościowe, ogólnosystemowe ujęcie zagadnienia, z drugiej może wskazywać na specyfikę i odrębności postępowania w sprawach karnych względnie konieczność zredukowania bądź wzbogacenia występującego w nim katalogu środków.

Jeżeli chodzi o postępowanie cywilne, podstawowym środkiem dyscyplinującym jest grzywna. Jej zakres zastosowania jest stosunkowo szeroki. Poza typowymi przypadkami nieusprawiedliwionego niestawiennictwa świadka oraz odmowy złożenia przez niego zeznań lub przyrzeczenia (art. 274 § 1, art. 276 § 1 k.p.c.), a także nieusprawiedliwionego niestawiennictwa biegłego, nieuzasadnionej odmowy złożenia przez niego przyrzeczenia lub opinii albo nieusprawiedliwionego opóźnienia w jej złożeniu (art. 287 k.p.c.), wymierzenie

grzywny jest możliwe także m.in.: w razie uzyskania ustanowienia pełnomocnika z urzędu na podstawie podania świadomie nieprawdziwych okoliczności (art. 120 § 4 k.p.c.); powołania się w złej wierze przez stronę lub pełnomocnika na nieprawdziwe okoliczności, które skutkowały odroczeniem rozprawy (art. 214 § 2 i 3 k.p.c.); nieuzasadnionej odmowy przesłania dokumentu przez osobę trzecią oraz nieuzasadnionego niezastosowania się przez taką osobę do zarządzeń w przedmiocie oględzin (art. 251, 296 k.p.c.), sformułowania w złej wierze lub lekkomyślnie zarzutów przewidzianych w art. 252 i 253 k.p.c. (art. 255 k.p.c.); nieusprawiedliwionego niestawiennictwa strony wezwanej na posiedzenie sądu w sprawach małżeńskich (art. 429 k.p.c.); nieusprawiedliwionego niewykonania przez stronę postanowień lub zarządzeń sądu w postępowaniu w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych (art. 475 k.p.c.); złożenia w złej wierze wniosku o ubezwłasnowolnienie (art. 545 § 4 k.p.c.); niesprowadzenia na żądanie sądu osoby pozostającej pod władzą rodzicielską lub opieką (art. 574 § 2 k.p.c.); uchylania się od opieki oraz niewykonania zarządzeń sądu opiekuńczego (art. 598 k.p.c.); bezzasadnego uchylania się od złożenia testamentu w sądzie spadku (art. 646 § 2 k.p.c.); niedopełnienia obowiązku niezwłocznego zawiadomienia sądu spadku o śmierci spadkodawcy oraz o tym, że treść testamentu ustnego nie została spisana (art. 661 § 1 k.p.c.); niewykonania wezwania w postępowaniu w przedmiocie zaginięcia lub zniszczenia akt (art. 723 § 1 k.p.c.); niewłaściwego zachowania lub przeszkadzania czynnościami komornika (art. 764 k.p.c.); niezłożenia przez zarządcę rzeczy zajętej w toku egzekucji w oznaczonym terminie przepisanego sprawozdania lub niewykonania poleceń wydanych przez sąd (art. 938 § 2 k.p.c.).

Zasadą jest, że jeżeli kodeks postępowania cywilnego przewiduje grzywnę bez określenia jej wysokości, wymierza się ją w kwocie do 5000 złotych. Nie może ona łącznie przekroczyć tej kwoty w stosunku do tej samej osoby, niezależnie od tego, ile razy została nałożona z tego samego tytułu⁶⁸. Ściągnięcie grzywny następuje w drodze egzekucji sądowej na rzecz Skarbu Państwa (art. 163 § 1 k.p.c.).

⁶⁸ I. Gromska-Szuster (w:) H. Dolecki, T. Wiśniewski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 550. Poza ogólnymi zasadami wymiaru grzywny ustawodawca przewiduje również grzywny w innej kwocie, np. w razie nieuzasadnionej odmowy udzielenia przez dłużnika organowi egzekucyjnemu wyjaśnień lub informacji, że zmienia miejsce swego pobytu na czas dłuższy niż jeden miesiąc; wysokość grzywny nie może przekraczać wówczas 2000 zł (art. 762 § 1 k.p.c.).

Specyficzne regulacje w zakresie dyscyplinowania przy zastosowaniu grzywny przewidziano w odniesieniu do określonej grupy funkcjonariuszy. O ukaranie żołnierza w czynnej służbie wojskowej sąd występuje do dowódcy jednostki wojskowej, w której pełni on służbę, a o ukaranie funkcjonariusza Policji, Biura Ochrony Rządu, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego lub Straży Granicznej – do jego przełożonego (art. 163 § 4 k.p.c.). Natomiast w razie uchybienia przez żołnierza w czynnej służbie wojskowej obowiązkom, o których mowa w art. 274 (obowiązek stawiennictwa) i art. 276 k.p.c. (obowiązek złożenia zeznań i przyrzeczenia), sąd, zamiast wymierzyć grzywnę, występuje do dowódcy jednostki wojskowej, w której żołnierz ten pełni służbę, z wnioskiem o pociągnięcie go do odpowiedzialności dyscyplinarnej (art. 276⁶ k.p.c.).

Możliwość orzeczenia grzywny przewidują również przepisy szczególne, w tym art. 24 ust. 1 oraz art. 34 ust. 3 ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym⁶⁹. Jest ona wymierzana w razie stwierdzenia, że wniosek o wpis do rejestru lub dokumenty, których złożenie jest obowiązkowe, nie zostały złożone pomimo upływu wyznaczonego terminu, a także w razie niedopełnienia przez podmioty wpisane do rejestru obowiązków o charakterze informacyjnym.

Grzywna może być orzeczona także na podstawie art. 36 ust. 4 ustawy o księgach wieczystych i hipotece⁷⁰, zgodnie z którym sąd w postępowaniu wieczystoksięgowym może wymierzyć opieszalemu właścicielowi grzywnę w wysokości od 500 zł do 10 000 zł w celu spowodowania ujawnienia prawa własności.

Od wskazanych wyżej rodzajów grzywny należy odróżnić sumę pieniężną (przymusową) przewidzianą w art. 598¹⁵ oraz w art. 1051¹ k.p.c. Stanowi ona dolegliwość o charakterze finansowym, wzrastającą w miarę zwłoki dłużnika, „dopingującą” do wykonania obowiązku, a z punktu widzenia wierzyciela (osoby uprawnionej) stanowiącą wynagrodzenie kompensujące znoszenie przez niego dokuczliwości spowodowanych niewykonaniem (niewykonywaniem) obowiązku orzeczonego przez sąd⁷¹.

⁶⁹ Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1203 z późn. zm.).

⁷⁰ Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 707 z późn. zm.).

⁷¹ J. Gudowski (w): T. Erciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Postępowanie rozpoznawcze*, Warszawa 2012, s. 736.

Odrębnym środkiem dyscyplinującym jest przymusowe sprowadzenie, które podobnie jak w przypadku postępowania karnego, dotyczy świadka i jest możliwe w razie jego ponownego nieusprawiedliwionego niestawiennictwa (art. 274 § 1 k.p.c.) oraz oddalenia się z miejsca czynności bez zezwolenia przewodniczącego (art. 274 § 2 k.p.c.). Świadek w ciągu tygodnia od daty doręczenia mu postanowienia w przedmiocie ukarania lub na pierwszym posiedzeniu, na które zostanie wezwany, może usprawiedliwić swe niestawiennictwo. W razie usprawiedliwienia niestawiennictwa sąd zwalnia świadka od grzywny i od przymusowego sprowadzenia (art. 275 k.p.c.). W odróżnieniu do postępowania karnego przymusowego sprowadzenia nie stosuje się w stosunku do biegłych (art. 289 k.p.c.).

O przymusowe sprowadzenie żołnierza w czynnej służbie wojskowej sąd zwraca się do dowódcy jednostki, w której pełni on służbę, lub do Żandarmerii Wojskowej, a o przymusowe sprowadzenie funkcjonariusza Policji, Biura Ochrony Rządu, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego lub Straży Granicznej – do jego przełożonego (art. 163 § 3 k.p.c.).

Szczególne przypadki przymusowego sprowadzenia przewidziano wobec osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie (art. 547 § 2 k.p.c.); osoby pozostającej pod władzą rodzicielską lub opieką, przy czym jeżeli osoba taka nie ma zdolności do podejmowania czynności w postępowaniu, sąd opiekuńczy może nakazać jej sprowadzenie do sądu pod rygorem grzywny każdemu, u kogo osoba taka przebywa (art. 574 § 1 i 2 k.p.c.), oraz zobowiązanego, celem złożenia oświadczenia o miejscu pobytu osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką, która ma być odebrana (art. 598¹¹ k.p.c.).

Najbardziej dolegliwym środkiem dyscyplinującym przewidzianym w kodeksie postępowania cywilnego jest aresztowanie świadka na czas nieprzekraczający tygodnia (art. 276 § 2 k.p.c.). Jest ono możliwe niezależnie od wymierzenia grzywny w związku z nieuzasadnioną odmową zeznań lub złożenia przyrzeczenia (art. 276 § 1 k.p.c.). Wprawdzie do wezwania i przesłuchania biegłych stosuje się odpowiednio przepisy o świadkach, lecz skoro jednoznacznie wyłączono z ich zakresu możliwość przymusowego sprowadzenia (art. 289 k.p.c.), to tym bardziej należy wykluczyć możliwość aresztowania biegłego (*a minori ad maius*).

W literaturze cywilistycznej błędnie rozumie się odwołanie zawarte w art. 163 § 2 k.p.k., zgodnie z którym ilekroć kodeks ten dopuszcza zarządzenie przymusowego sprowadzenia lub aresztowania, stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania karnego. Mianowicie twierdzi się, że zastosowanie znajdują w tym przypadku art. 249–277 k.p.k.⁷², jak również że wykonanie aresztowania następuje w trybie i na zasadach określonych w art. 207–223a k.k.w.⁷³

Kwestia ta nie jest tak jednoznaczna, a prezentowane poglądy co najmniej dyskusyjne, ponieważ zakładają tożsamość rodzajową tymczasowego aresztowania i kary porządkowej aresztowania. Tymczasem są to dwie zupełnie różne instytucje procesowe i brak jakichkolwiek podstaw, by przyjmować np., że aresztowanie, o jakim mowa w art. 276 § 2 k.p.c., następuje przy zastosowaniu przesłanek z art. 249 § 1 w zw. z art. 258 k.p.k. Nie jest również jasne, z czego wynika, że odesłanie z art. 163 § 2 k.p.k. miałoby obejmować takie środki, jak np. poręczenie osoby godnej zaufania (art. 272 k.p.k.), dozór Policji (art. 275 k.p.k.), nakaz opuszczenia lokalu (art. 275a k.p.k.) czy też zakaz opuszczania kraju (art. 277 k.p.k.). Są to przepisy, które nie pozostają nawet w luźnym związku z analizowanymi regulacjami postępowania cywilnego.

Na nieporozumieniu polega twierdzenie, że aresztowanie zastosowane jako środek dyscyplinujący jest wykonywane na podstawie przepisów dotyczących tymczasowego aresztowania (art. 207–223a k.k.w.). Te ostatnie regulacje odnoszą się bowiem jedynie do izolacyjnego środka zapobiegawczego i nie mają zastosowania do kar porządkowych, które są wykonywane na zasadach ogólnych, przewidzianych dla kary pozbawienia wolności. Wynika to z wyraźnego zastrzeżenia, że jeżeli kodeks karny wykonawczy używa w znaczeniu ogólnym określenia „kara pozbawienia wolności”, należy przez to rozumieć również zastępczą karę pozbawienia wolności, karę aresztu wojskowego, zasadniczą lub zastępczą karę aresztu, karę porządkową oraz środek

⁷² Tamże, s. 738; T. Żyznowski (w:) H. Dolecki, T. Wiśniewski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. I, Artykuły 1–366, Warszawa 2013, s. 551; E. Stefańska (w:) M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 299; J. Bodio (w:) A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 224.

⁷³ J. Gudowski (w:) T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 738; T. Żyznowski (w:) H. Dolecki, T. Wiśniewski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 551; M. Sorysz (w:) A. Góra-Błaszczkowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego*, t. I, *Komentarz do art. 1–729*, Warszawa 2013, s. 450.

przymusu skutkujący pozbawieniem wolności, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 242 § 3 k.k.w.). Jednoznaczną dystynkcję w tym zakresie wprowadza zresztą już art. 1 § 1 k.k.w., który wyraźnie rozróżnia kary porządkowe i środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności.

Przyjęcie wskazanego zakresu odesłania oznaczałoby, że wykonywanie aresztowania wobec świadka w związku z uchylaniem się od spełnienia obowiązków procesowych następowałoby w zdecydowanie największym rygorze izolacji osadzonego, jaki przewidziano dla tymczasowego aresztowania. Poza brakiem podstaw takiej interpretacji jest ona nie do przyjęcia także ze względów czysto humanitarnych. Szczególny reżim tymczasowego aresztowania⁷⁴ nie odpowiada bowiem charakterowi aresztowania stosowanego jako kara porządkowa.

Nie można również bezkrytycznie przyjąć, że do przymusowego sprowadzenia osób w postępowaniu cywilnym znajdują zastosowanie przepisy dotyczące przeszukania (art. 220–222 k.p.k.) i zatrzymania w trybie art. 247 § 1 k.p.k.⁷⁵ Pierwsza czynność jest możliwa w celu wykrycia lub zatrzymania albo przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej, a także w celu znalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie lub podlegających zajęciu w postępowaniu karnym (art. 219 § 1 k.p.k.). Z kolei zgodnie z art. 247 § 1 k.p.k. prokurator może zarządzić zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie osoby podejrzanej, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że nie stawi się ona na wezwanie w celu przeprowadzenia czynności procesowej, w inny bezprawny sposób będzie utrudniała przeprowadzenie tej czynności albo jeżeli zachodzi potrzeba niezwłocznego zastosowania środka zapobiegawczego. W obu przypadkach chodzi zatem o osobę podejrzaną, czyli o uczestnika postępowania karnego o zdecydowanie odmiennym

⁷⁴ Wykonanie tymczasowego aresztowania służy realizacji celów, dla których ten środek zastosowano, a w szczególności zabezpieczeniu prawidłowego toku postępowania karnego (art. 207 k.k.w.); do wykonywania tymczasowego aresztowania stosuje się odpowiednio przepisy odnoszące się do wykonywania kary pozbawienia wolności, ze zmianami wynikającymi z rozdziału XV k.k.w. Szerzej zob. np. S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 35 i n. oraz s. 834 i n.; K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 24 i n. oraz s. 844 i n.; K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 16 i n. oraz s. 572 i n.

⁷⁵ J. Gudowski (w): T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 738; T. Żyznowski (w): H. Dolecki, T. Wiśniewski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 551; M. Sorysz (w): A. Góra-Błaszczkowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 450; E. Stefańska (w): M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 299; J. Bodio (w): A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 224.

statusie procesowym niż świadek. Poza tym przepisy te nie znajdują nawet odpowiedniego zastosowania do świadków w procesie karnym. Tym bardziej zatem brak jakichkolwiek podstaw, aby odnosić je do świadka w postępowaniu cywilnym (art. 274 k.p.c.), osoby, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie (art. 547 § 2 k.p.c.), bądź osoby pozostającej pod władzą rodzicielską lub opieką (art. 574 § 1 k.p.c.).

Przedstawiona wyżej interpretacja art. 163 § 2 k.p.c., poza systemową nieadekwatnością, oznaczałaby zatem, że w zakresie aresztowania i przymusowego sprowadzenia procedura cywilna jest dużo bardziej rygorystyczna niż proces karny. Tymczasem w założeniu ustawodawcy odesłanie z art. 163 § 2 k.p.c. ma gwarantować osobom aresztowanym i przymusowo sprowadzonym taki sam zakres gwarancji jak uczestnikom postępowania karnego, wobec których zastosowano przymusowe doprowadzenie (art. 285 § 2 k.p.k.) oraz karę porządkową aresztowania (art. 287 § 2 k.p.k.).

Poza aresztowaniem i przymusowym sprowadzeniem, kodeks postępowania cywilnego przewiduje również środki dyscyplinujące, związane ze sferą aktywności werbalnej uczestników postępowania sądowego. Szczególne uprawnienia w tym zakresie przypadają przewodniczącemu składu orzekającego. Zgodnie z art. 155 § 1 k.p.c. przewodniczący otwiera, prowadzi i zamyka posiedzenia, udziela głosu, zadaje pytania, upoważnia do zadawania pytań i ogłasza orzeczenia. Może też odebrać głos, gdy przemawiający go nadużywa, jak również uchylić pytanie, jeżeli uzna je za niewłaściwe lub zbyteczne (art. 155 § 2 k.p.k.). Z kolei w myśl z art. 398¹¹ k.p.c., udzielając głosu stronom w postępowaniu kasacyjnym, przewodniczący może ograniczyć czas wystąpienia stosownie do wagi i złożoności sprawy⁷⁶. W doktrynie zasadnie zauważa się, że nadużycie głosu zachodzi wtedy, gdy wypowiedź narusza powagę, spokój lub porządek czynności sądowych oraz również wówczas, gdy przemawiający wykracza poza kwestie istotne dla sprawy lub przedstawia je w formie uwłaczającej stronie przeciwnej lub innym osobom występującym w procesie. Nadużyciem głosu jest także przewlekłość wyводу, powtarzanie wypowiedzianych już kwestii, odbieganie od tematu, poruszanie niektórych wątków bez rzeczowej potrzeby etc.⁷⁷

⁷⁶ Wydaje się, że tego rodzaju ograniczenie, pomijając jego dyskrejonalny charakter, byłoby bardziej uzasadnione w postępowaniu pierwszo- i drugoinstancyjnym niż na etapie kasacyjnym.

⁷⁷ J. Gudowski (w): T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 717; por. również orzeczenie SN z dnia 11 marca 1938 r., I C 1205/37, LEX nr 348535, OSP 1938, z. 7–9, poz. 446

Specyficzne środki dyscyplinujące przewidziano także w związku z wyjawieniem majątku w postępowaniu egzekucyjnym. Jeżeli dłużnik bez usprawiedliwionej przyczyny nie stawia się do sądu w celu złożenia wykazu lub przyrzeczenia albo stawiając się wykazu nie złoży lub odmówi odpowiedzi na zadane mu pytanie, albo odmówi złożenia przyrzeczenia, sąd może wymierzyć mu grzywnę lub nakazać przymusowe doprowadzenie oraz może zastosować areszt nieprzekraczający miesiąca. O skutkach tych dłużnik powinien być pouczony w wezwaniu na posiedzenie (art. 916 k.p.c.).

2. Postępowanie sądowoadministracyjne

Podobnie jak w postępowaniu cywilnym, w procesie sądowoadministracyjnym podstawowym środkiem dyscyplinującym jest grzywna. Można ją wymierzyć m.in. w razie: niezastosowania się przez organ administracji publicznej do obowiązku przekazania skargi sądowi wraz z aktami sprawy i odpowiedzią na skargę w terminie trzydziestu dni od dnia jej wniesienia (art. 55 § 1 p.p.s.a.); uchylania się organu od zastosowania się do postanowienia sądu podjętego w toku postępowania i w związku z rozpoznaniem sprawy (art. 112 p.p.s.a.); uwzględnienia skargi na bezczynność lub przewlekłe prowadzenie postępowania (art. 149 § 2 p.p.s.a.⁷⁸); niewykonania wyroku uwzględniającego skargę na bezczynność lub przewlekłe prowadzenie postępowania oraz w razie bezczynności organu lub przewlekłego prowadzenia postępowania po wyroku uchylającym lub stwierdzającym nieważność aktu lub czynności (art. 154 § 1 i 6 p.p.s.a.); niezłożenia w określonym terminie poświadczonych urzędowo odpisów dokumentów albo niezłożenia oświadczenia o ich nieposiadaniu (art. 293 p.p.s.a.). Grzywny orzeczone w postępowaniu przed sądem administracyjnym stanowią dochód budżetu państwa i podlegają egzekucji sądowej bez nadawania orzeczeniu klauzuli wykonalności (art. 228 p.p.s.a.).

Szczególne uprawnienia o charakterze dyscyplinującym przysługują również przewodniczącemu składowi, który nie tylko otwiera, prowadzi i zamyka posiedzenia, udziela głosu, zadaje pytania, upoważnia do zadawania pytań i ogłasza orzeczenia, ale również może odebrać

⁷⁸ Szerzej zob. B. Miłosz, *Bezczynność organu administracji publicznej w postępowaniu administracyjnym*, Warszawa 2011.

głos, gdy przemawiający go nadużywa, jak również uchylić pytanie, jeżeli uzna je za niewłaściwe lub zbyteczne (art. 98 p.p.s.a.).

Sygnalizacyjno-dyscyplinujący charakter ma natomiast środek przewidziany w art. 155 p.p.s.a., zgodnie z którym w razie stwierdzenia w toku rozpoznawania sprawy istotnych naruszeń prawa lub okoliczności mających wpływ na ich powstanie sąd może, w formie postanowienia, poinformować właściwe organy lub ich organy zwierzchnie o stwierdzonych uchybieniach. Organ, który otrzymał postanowienie, obowiązany jest natomiast rozpatrzyć zasygnalizowane kwestie oraz powiadomić w terminie trzydziestu dni sąd o zajęтым stanowisku. Ponadto o rażących przypadkach naruszenia obowiązków, o których mowa w art. 55 § 2 lub w art. 54 § 2 p.p.s.a., skład orzekający lub prezes sądu zawiadamia organy właściwe do rozpatrywania petycji, skarg i wniosków (art. 55 § 3 p.p.s.a.)⁷⁹.

Specyfika postępowania sądowoadministracyjnego, zwłaszcza jeżeli chodzi o zakres czynności dowodowych (art. 106 p.p.s.a.), przesądza o braku środków dyscyplinujących kierowanych do osobowych źródeł dowodowych. Co do zasady nie jest bowiem możliwe prowadzenie postępowania dowodowego przed sądem administracyjnym, który kontrolę legalności opiera na materiale dowodowym zgromadzonym w postępowaniu przed organem administracji wydającym zaskarżoną decyzję (art. 133 § 1 p.p.s.a.). Pewne odstępstwo w tym zakresie wykazuje art. 91 § 3 p.p.s.a., który w celu dokładniejszego wyjaśnienia sprawy przewiduje możliwość zarządzenia stawienia stron lub jednej z nich osobiście albo przez pełnomocnika, przy czym nieobecność stron lub ich pełnomocników na rozprawie nie wstrzymuje rozpoznania sprawy (art. 107 p.p.s.a.).

3. Postępowanie administracyjne

W postępowaniu prowadzonym w oparciu o przepisy kodeksu postępowania administracyjnego jako dowód należy dopuścić wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne

⁷⁹ Szerzej zob. W. Sawczyn, *Środki dyscyplinowania...*, s. 227 i n. J. Repel, *Instytucja sygnalizacji w postępowaniu sądowoadministracyjnym* (w:) J. Góral (red.), *Ratio est anima legis. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Janusza Trzcíńskiego*, Warszawa 2007, s. 308 i n.

z prawem. W szczególności dowodem mogą być dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych oraz oględziny (art. 75 § 1 k.p.a.).

Dla zapewnienia prawidłowego przebiegu tego postępowania wprowadzono środki dyscyplinujące w postaci grzywny (art. 88 § 1 k.p.a.) oraz środków przymusu przewidzianych w przepisach szczególnych (art. 88 § 3 k.p.a.). Zakres podmiotowy stosowania grzywny jest szeroki i obejmuje każdego, kto, będąc obowiązany do osobistego stawienia się, mimo prawidłowego wezwania nie stawił się bez uzasadnionej przyczyny jako świadek lub biegły albo bezzasadnie odmówił złożenia zeznania, wydania opinii, okazania przedmiotu oględzin albo udziału w innej czynności urzędowej. Osoba taka może być ukarana przez organ przeprowadzający dowód grzywną do 50 zł, a w razie ponownego niezastosowania się do wezwania – grzywną do 200 zł⁸⁰.

Przepisu tego – z racji jego dolegliwości i przymusowego charakteru – nie można interpretować w sposób rozszerzający. Zasadnie wobec tego podnosi się, że niedopuszczalne jest wymierzanie stronom postępowania grzywny, o jakiej mowa w przepisie art. 88 § 1 k.p.a. jako sankcji za nieusprawiedliwione niestawiennictwo. Kara ta może być wymierzana jedynie innym uczestnikom postępowania administracyjnego, a więc świadkom, biegłym czy osobom uchylającym się od udostępnienia przedmiotu oględzin⁸¹. Z treści art. 88 § 1 k.p.a. wynika natomiast, że strona postępowania może być dyscyplinowana jedynie w dwóch sytuacjach, tj.: bezzasadnej odmowy okazania przedmiotu oględzin oraz bezzasadnej odmowy udziału w innej czynności urzędowej. W pojęciu takiej czynności nie mieści się jednakże przeprowadzanie dowodu z przesłuchania strony, bowiem przepisy o środkach przymusu ulegają w tym zakresie wyłączeniu (art. 86 k.p.a.)⁸². Dolegliwością, jaka może dotknąć stronę, jest ponadto obciążenie jej kosztami

⁸⁰ Szerzej zob. A. Wróbel (w:) M. Jaśkowska, A. Wróbel, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 551; B. Adamiak, J. Borkowski, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 366–367; teźże, *System środków dowodowych w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, AUWr PPIa 1984, t. XVIII, no 665, s. 55–56.

⁸¹ Wyrok NSA z dnia 5 kwietnia 2011 r., II OSK 460/10, LEX nr 992588; zob. również wyrok WSA w Białymstoku z dnia 21 maja 2009 r., II SA/Bk 151/09, LEX nr 558369; wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 14 lutego 2008 r., II SA/Go 752/07, LEX nr 383759.

⁸² G. Łaszczyca, *Postanowienia administracyjne w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, Warszawa 2011, s. 213.

czynności, które organ będzie zmuszony przeprowadzić z powodu jej biernej postawy⁸³.

Podobnie jak w postępowaniu cywilnym, odrębny reżim dyscyplinowania przewidziano wobec żołnierzy w czynnej służbie wojskowej, w stosunku do których w razie uchybienia obowiązkom wskazanym w art. 88 § 1 k.p.a. organ przeprowadzający dowód, zamiast wymierzyć karę grzywny, występuje do dowódcy jednostki wojskowej, w której żołnierz ten pełni służbę, z wnioskiem o pociągnięcie go do odpowiedzialności dyscyplinarnej.

Wspomniane środki przymusu przewidziane w przepisach odrębnych odnoszą się jedynie do świadka – *verba legis* – „opornego” (art. 88 § 3 k.p.a.). Przewiduje je ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji⁸⁴. Wśród nich wskazać można na przymus bezpośredni, który polega na doprowadzeniu do wykonania danego obowiązku drogą zagrożenia zastosowania lub drogą zastosowania bezpośrednio skutecznych środków, nie wyłączając siły fizycznej, w celu usunięcia oporu zobowiązanego i oporu innych osób, które stoją na przeszkodzie wykonaniu obowiązku (art. 148 § 1 u.p.e.a.). Możliwe jest również zastosowanie grzywny w celu przymuszenia (art. 119 § 1 u.p.e.a.)⁸⁵.

Bardziej rygorystyczne środki dyscyplinujące przewidziano w ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa⁸⁶. W porównaniu do art. 88 k.p.a. rozszerzono zarówno podmiotowy, jak i przedmiotowy zakres grzywny wymierzanej jako kara porządkowa. Zgodnie z art. 262 § 1 o.p. można ją nałożyć na stronę⁸⁷, pełnomocnika strony, świadka lub biegłego, którzy mimo prawidłowego wezwania organu podatkowego: nie stawili się osobiście bez uzasadnionej przyczyny, mimo że byli do tego zobowiązani; bezzasadnie odmówili złożenia

⁸³ Z.R. Kmiecik, *Strona jako podmiot oświadczeń procesowych w postępowaniu administracyjnym*, Warszawa 2008, s. 274.

⁸⁴ Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 1015 z późn. zm., dalej: u.p.e.a.).

⁸⁵ Szerzej zob. Z. Leoński, W. Sawczyn (w:) R. Hauser, A. Skoczylas (red.), *Postępowanie egzekucyjne w administracji*, Warszawa 2012, s. 613 i n., s. 653 i n.; A. Skoczylas (w:) R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, *System Prawa Administracyjnego*, t. IX, *Prawo procesowe administracyjne*, Warszawa 2010, s. 447 i n.

⁸⁶ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 749 z późn. zm., dalej: o.p.).

⁸⁷ Do przesłuchania strony stosuje się przepisy dotyczące świadka, z wyłączeniem przepisów o środkach przymusu (art. 199 o.p.).

wyjaśnień, zeznań, wydania opinii, okazania przedmiotu oględzin lub udziału w innej czynności bądź bez zezwolenia tego organu opuścili miejsce przeprowadzenia czynności przed jej zakończeniem. Można ją stosować również do osób trzecich, które bezzasadnie odmawiają okazania przedmiotu oględzin, oraz uczestników rozprawy, którzy przez swoje niewłaściwe zachowanie utrudniają jej przeprowadzenie (art. 262 § 3 o.p.)⁸⁸. Wyższa jest też kwota grzywny. Jej górna granica wynosi 2500 zł⁸⁹.

Zasadnie podkreśla się w orzecznictwie, że zawarty w tych przepisach katalog zachowań uczestników postępowania jest katalogiem zamkniętym, co oznacza, że karanie karą porządkową innych zachowań jest niedopuszczalne. Jednocześnie każde z nich może być samoistną podstawą orzeczenia kary. Mogą również kumulatywnie stanowić podstawę jej wymiaru. W przypadku jednak zbiegu różnych zachowań uczestnika postępowania wymienionego w tych przepisach wobec tej samej osoby powinna zostać wymierzona jedna kara porządkowa⁹⁰. Podobnie jak w przypadku ogólnego postępowania administracyjnego, ukaranie karą porządkową nie wyklucza możliwości zastosowania wobec opornego świadka lub biegłego środków przymusu przewidzianych w przepisach szczególnych (art. 263 § 3 o.p.). Przepisy ordynacji podatkowej znajdują także odpowiednie zastosowania do postępowania w sprawach celnych (art. 73 ustawy z dnia 19 marca 2004 r. – Prawo celne⁹¹).

Możliwość dyscyplinowania świadka przewiduje również ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli⁹². Na osobę wezwaną w tym charakterze, która mimo prawidłowego wezwania nie stawiła się bez uzasadnionej przyczyny we wskazanym czasie i miejscu,

⁸⁸ Szerzej zob. B. Dauter (w:) S. Babiarz, B. Dauter, B. Gruszczyński, R. Hauser, A. Kabat, M. Niezgódka-Medek, *Ordynacja podatkowa. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 978 i n.

⁸⁹ Kwota ta podlega w każdym roku podwyższeniu w stopniu odpowiadającym wskaźnikowi wzrostu cen towarów i usług konsumpcyjnych w pierwszych dwóch kwartałach danego roku w stosunku do analogicznego okresu poprzedniego roku, a jeżeli wskaźnik ten ma wartość ujemną, kwota nie ulega zmianie (art. 262a ord. pod.).

⁹⁰ Wyrok NSA z dnia 17 lipca 2012 r., II FSK 2602/10, LEX nr 1213033; B. Dauter (w:) S. Babiarz, B. Dauter, B. Gruszczyński, R. Hauser, A. Kabat, M. Niezgódka-Medek, *Ordynacja podatkowa...*, s. 980 i n.

⁹¹ Ustawa z dnia 19 marca 2004 r. – Prawo celne (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 727 z późn. zm.).

⁹² Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 82 z późn. zm.).

kontroler NIK może nałożyć karę pieniężną do wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę określonego na podstawie przepisów o minimalnym wynagrodzeniu za pracę. Postanowienie o nałożeniu kary pieniężnej podlega uchyleniu przez kontrolera, jeżeli osoba wezwana usprawiedliwi niestawienie się na wezwanie. Kara pieniężna podlega egzekucji w trybie przepisów o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, a środki uzyskane z tego tytułu stanowią dochód budżetu państwa (art. 48 ustawy o NIK).

4. Postępowanie w sprawach o wykroczenia

Kwestie stosowania środków dyscyplinujących w postępowaniu w sprawach o wykroczenia uregulowano kompleksowo w rozdziale 10 k.p.w. Na świadka, biegłego, tłumacza lub specjalistę, który bez usprawiedliwienia nie stawił się na wezwanie uprawnionego organu lub bez zezwolenia tego organu samowolnie wydalili się z miejsca czynności przed jej zakończeniem albo bezpodstawnie odmówił złożenia zeznań, wykonania czynności biegłego, tłumacza lub specjalisty, można nałożyć karę porządkową do 250 złotych, a w razie ponownego niezastosowania się do wezwania – do 500 złotych (art. 49 § 1 k.p.w.). Można ją zastosować również do osoby, która będąc obowiązana do okazania albo wydania przedmiotu oględzin lub dowodu rzeczowego odmówiła jego okazania lub wydania; nie dotyczy to osoby, której przysługuje prawo odmowy zeznań (art. 49 § 1 k.p.w.).

Niezależnie od powyższego w razie niestawienia się świadka na wezwanie bez usprawiedliwienia można zarządzić jego przymusowe doprowadzenie przez Policję (art. 50 § 1 k.p.w.). Wykonując zarządzenie o przymusowym doprowadzeniu świadka, Policja może, gdy jest to niezbędne, zatrzymać osobę, którą ma doprowadzić, na czas konieczny do wykonania zarządzenia (art. 52 k.p.w.). W razie nieusprawiedliwionej odmowy okazania albo wydania przedmiotu oględzin lub dowodu rzeczowego można natomiast zarządzić jego odebranie przez Policję (art. 50 § 2 k.p.w.).

Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia reguluje również zasady obecności obwinionego na rozprawie oraz związaną z tym kwestię jego dyscyplinowania w razie jego niestawiennictwa. Co do zasady w razie nieusprawiedliwionej nieobecności obwinionego, któremu doręczono wezwanie na rozprawę, przeprowadza się rozprawę zaocznie,

choćby nie był on przesłuchany w toku czynności wyjaśniających, chyba że sąd uzna udział obwinionego za konieczny i rozprawę odroczy, po ewentualnym przeprowadzeniu postępowania dowodowego, w szczególności po przesłuchaniu świadków, którzy stawili się na rozprawę. Jeżeli jednak obecność obwinionego jest konieczna, a nie stawili się on bez usprawiedliwienia, sąd może zarządzić jego zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie przez Policję (art. 71 § 4 k.p.w.).

Niezależnie od możliwości, jakie daje art. 71 § 4 k.p.w., obwinionego można zatrzymać i przymusowo doprowadzić każdorazowo w razie jego nieusprawiedliwionego niestawiennictwa (art. 20 § 3 k.p.w. w zw. z art. 75 k.p.k.). W doktrynie z przepisu tego – pomimo włączenia możliwości zażalenia (art. 52 k.p.w. *in fine*) – zasadnie wywodzi się uprawnienie do złożenia środka zaskarżenia na tego rodzaju zatrzymanie⁹³. Przemawiają za tym względy gwarancyjne oraz wymogi konstytucyjne (art. 41 Konstytucji RP). Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia nie przewiduje natomiast aresztowania jako kary porządkowej nawet w razie uporczywego uchylania się od spełnienia obowiązków procesowych. Ponadto kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (art. 81 k.p.w.) recypuje środki dyscyplinujące wskazane w: art. 371 § 2 k.p.k. (środki zapobiegające porozumiewaniu się osób przesłuchanych z osobami, które jeszcze nie zostały przesłuchane), art. 372 k.p.k. (zarządzenia porządkowe przewodniczącego), art. 374 § 2 k.p.k. (uniemożliwienie obwinionemu wydalenia się z sądu przed zakończeniem rozprawy), art. 375 k.p.k. (wydalenie obwinionego z sali); art. 376, art. 377 k.p.k. (zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie obwinionego) oraz art. 384 § 3 k.p.k. (zobowiązanie pokrzywdzonego do obecności na rozprawie lub jej części).

5. Odpowiednie stosowanie przepisów kodeksu postępowania karnego w innych postępowaniach

Odrębną systemowo – od przedstawionych wyżej – grupę postępowań, w toku których można stosować środki dyscyplinujące, stanowią procedury, w których stosuje się odpowiednio przepisy ko-

⁹³ D. Świecki, *Metodyka pracy sędziego w sprawach o wykroczenia*, Warszawa 2007, s. 71.